

บทที่ 2

ลักษณะการเปลี่ยนแปลง

จากภาษาบาลี-สันสกฤตสู่มหาชาติคำหลวง

หากเปรียบเทียบคำภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมกับคำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงจะพบว่าคำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงเกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม 3 ด้าน คือ การเปลี่ยนแปลงทางรูปลักษณะ การเปลี่ยนแปลงทางความหมาย และการเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์

การเปลี่ยนแปลงทางรูปลักษณะ

1. การเปลี่ยนแปลงทางเสียง

การเปลี่ยนแปลงทางเสียงที่เกิดกับคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะปรับเปลี่ยนระบบเสียงของคำภาษาบาลี-สันสกฤตให้กลายเป็นระบบเสียงภาษาไทย ซึ่งก่อให้เกิดผลดังนี้

1.1 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพยัญชนะ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพยัญชนะในคำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงอาจแบ่งพิจารณาได้เป็น 4 กรณี โดยพิจารณาจากตำแหน่งของเสียงพยัญชนะคือพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับพยัญชนะในภาษาบาลี-สันสกฤตเมื่อใช้เป็นเสียงพยัญชนะต้นเดี่ยว พยัญชนะต้นประสม พยัญชนะแทรกกลาง และพยัญชนะท้าย

1.1.1 พยัญชนะต้นเดี่ยว

1.1.1.1 พยัญชนะต้นเดี่ยวที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง

พยัญชนะต้นในภาษาบาลี-สันสกฤตที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการยืมคำเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวง มี 11 หน่วยเสียง ได้แก่ / ph, th, ch, kh, k, s, m, n, ṇ, y, l / หน่วยเสียงพยัญชนะเหล่านี้ประกอบด้วย พยัญชนะ 2 กลุ่ม คือ เสียงพยัญชนะเสียดแทรก และเสียงพยัญชนะกักโดยเฉพาะอย่างยิ่งเสียงพยัญชนะกักที่มีกลุ่มลม / s, ph, th, ch, kh, k / และเสียงพยัญชนะนาสิกกับพยัญชนะกึ่งสระและพยัญชนะเหลว / m, n, ṇ, y, l /

s > s / __V

ตัวอย่าง

บ. ส. สกกล /sakala/	>	สกกล /saa ^T kan ^T /	“ทั่วไป”
ส. สุริย /suurya/	>	สุริย /suun ^T /	“พระอาทิตย์”

ph > ph / __V

ตัวอย่าง

บ. ส. ผล /phala/	>	ผล /phon ^T /	“ผลไม้”
------------------	---	-------------------------	---------

th > th / __V

ตัวอย่าง

บ. ส. ตถาคต /tathaa [~] aaagata/	>	ตถาคต /ta ^T thaa ^T khota ^T /	“คำที่พระพุทธเจ้าใช้เรียกพระองค์เอง
บ. ส. คาถา /gaathaa/	>	คาถา /khaa ^T thaa ^T /	“คาถา”

ch > ch / __V

ตัวอย่าง

บ. ส. ฉายา /chaayaa/	>	ฉายา /chaa ^T yaa ^T /	“ร่วมเงา”
----------------------	---	--	-----------

kh > kh / __V

ตัวอย่าง

บ. ส. ขาทนีย /khaadaniiya/	>	ขาทนีย /khaa ^T tha ^T ni ⁱ T/	“อาหาร”
บ. ขณิก /khanika/	>	ขณิก /kha ^T ni ^T ka ^ɣ T/	“ชั่วขณะ”

k > k / __V

ตัวอย่าง

บ. กณฺหา /kaṇḥaa/	>	กัณหา /kan ^T haa ^T /	“นางกัณหา”
บ. ส. กาญจน /kaṇjana/	>	กาญจน /kaan ^T /	“ทองคำ”

m > m / __V

ตัวอย่าง

ส. มารฺค /maarga/	>	มรรคา /man ^T khaa ^T /	“ทาง”
บ. ส. เมฆ /maigha/	>	เมฆ /meek ^T /	“เมฆ”

n > n / __V

ตัวอย่าง

บ. ส. นิกฺร /nikara/	>	นิกร /ni ^T koon ^T /	“หมู่”
ส. นิศฺจล /niṣcala/	>	นิศจล /nit ^T con ^T /	“นิ่ง”

ṇ > ṇ / __V

ตัวอย่าง

บ. ญาณ /ṇaaṇa/	>	ญาณ /ṇaan ^T /	“ญาณ, ความรู้”
บ. ญาติ /ṇaati/	>	ญาติ /ṇaat ^T /	“ญาติ”

y > y / _V

ตัวอย่าง

บ. ส.	ยาคก /yaacaka/	>	ยาคก /yaa ^T cok ^T /	“ขอทาน, คน ยากจน”
ส.	ปโยธรร /payodhara/	>	(ป)โยธรร /pa ^T yoo ^T thoon ^T /	“เมฆ”

l > l / _V

ตัวอย่าง

ส.	ลักษณ /laksana/	>	ลักษณ /lak ^T /	“ลักษณะ”
บ. ส.	ลาภ /laabha/	>	ลาภ /laap ^T /	“ลาภ”

1.1.1.2 พยัญชนะต้นเดียวที่มีการเปลี่ยนแปลง

1.1.1.2.1 พยัญชนะที่เปลี่ยนแปลงมาเป็นพยัญชนะเพียงเสียงเดียว

1.1.1.2.1.1 พยัญชนะกัก ก้อง ไม่มีกลุ่มลม มาเป็น

พยัญชนะกัก ไม่ก้อง มีกลุ่มลม

$\begin{bmatrix} + \text{กัก} \\ + \text{ก้อง} \\ - \text{มีลม} \end{bmatrix}$	>	$\begin{bmatrix} - \text{ก้อง} \\ + \text{มีลม} \end{bmatrix}$	/ _V
--	---	--	------

g > kh

ตัวอย่าง

บ. ส.	คิริ /giri/	>	คิริ /khi ^T ri ^T /	“ภูเขา”
ส.	ครุฑ /garuḍa/	>	ครุฑ /khrut ^T /	“ครุฑ”

gh > kh

บ. ส. วิฆาต /vighaata/ > พิฆาต /phi^Tkhaat^T/ “ทำลาย”

j > ch

ตัวอย่าง

บ. ชาตก /jaataka/ > ชาตก /chaa^Tdok^T/ “ชาตก”

บ. ชาลี /jaalii/ > ชาลี /chaa^Tlii^T/ “ชาลี”

jh > ch

ตัวอย่าง

บ. ฉาน /jhaana/ > ฉาน /chaan^T/ “ฉาน”

ḍ > th

ตัวอย่าง

ส. กรีฑา /kriḍaa/ > กรีฑา /krii^Tthaa^T/ “มีเพศสัมพันธ์”

d > th

ตัวอย่าง

บ. ส. ทาน /daana/ > ทาน /thaan^T/ “ทาน”

ส. โทษ /dausa/ > ทาน /thoot^T/ “โทษ”

dh > th

ตัวอย่าง

ส. ธรรม /dharma/ > ธรรม /tham^T/ “ธรรม”

ส. ธนูสุ /dhanus/ > ธนู /tha^Tnuu^T/ “ธนู”

บ. ธนู /dhanu/

b > ph

ตัวอย่าง

บ. ส. พุทธ /buddha/	>	พุทธ /phut ^T /	“พระพุทธรู้ เจ้า”
ส. โพธิ-สัตตว /baudhi-sattva/	>	โพธิสัตว์ /pho ^T thi ^T sat ^T /	“พระโพธิ สัตว์”

bh > ph

ตัวอย่าง

ส. ภักติ /bhakti/	>	ภักดี /phak ^T dii ^T /	“ภักดี”
ส. ภกษ /bhakṣa/	>	ภกษ /phak ^T /	“อาหาร”

1.1.1.2.1.2 พยัญชนะลิ้นม้วนเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะเกิดที่

พัน

$$\left[+ \text{ลิ้นม้วน} \right] > \left[+ \text{พัน} \right] / _V$$

t > d

ตัวอย่าง

บ. ชฎาธาร /ṣṭaa-dhaara/	>	ชฎาธาร /cha ^T daa ^T thaa ^T /	“มุ่นผม”
บ. ส. กุฎิ /kuṭi/	>	กุฎิ /ku ^T dii ^T /	“กุฎิ”

ḍ > th

ตัวอย่าง

ส. กริฑา /kriḍaa/	>	กริฑา /krii ^T thaa ^T /	“มีเพศ สัมพันธ์”
ส. ปีฑา /piḍaa/	>	ปีฑา /bii ^T thaa ^T /	“เบียดเบียน”

ṣ > s

ตัวอย่าง

ส. ฤษิ /ṛṣi/	>	ฤษี /ṛṣii ^T sii ^T /	“ฤษี”
--------------	---	---	-------

ส. กุราชาปณ /kraaʂaapana/ > กรสาปณ /kraʂaapT/ “เหรีญญ”

ไ > |

ตัวอย่าง

บ. กาพุทธยี-เถร /kaaʎudayii-thaira/ > กาลูทายีเถร /kaaʎuʔthaaʔyiiʔtheeʔraʔ/
“พระกาพุทธยีเถระ”

บ. มหาโอฟาร /maʔaaʔauʎaara/ > maʔhooʔlaanT/ “มโฬาร”

ณ > ฦ

ตัวอย่าง

ส. กรุณา /karuʎaa/ > กรุณา /kaʔruʔnaaʔ/ “กรุณา”

บ. ส. จันทน-เรณู /candana-rainu/ > จันทรเรณู /canʔreeʔnuuʔ/ “ผงจันทร”

ร > ฦ

ตัวอย่าง

บ. รหท /raʔada/ > รหท /raʔhotʔ/ “ห้วย, หนอง
น้ำ”

บ. ส. ราชี /raaʔii/ > ราชี /raaʔchiiʔ/ “แนว”

1.1.1.2.1.3 พยัญชนะนาสิก เกิดที่ฟัน [n] เปลี่ยนมาเป็น

พยัญชนะลิ้นกระทบ เกิดที่ฟัน [r]

n > r/ _V

บ. ส. หีน-ชาติ /hiina-jaati/ > หิรชาติ /hiʔraʔchaatʔ/ “ชั่วร้าย”

1.1.1.2.1.4 พยัญชนะเสียดแทรก ไม้ก้อง เกิดที่เพดานแข็ง

[ʂ] เปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะเสียดแทรก ไม้ก้อง เกิดที่ฟัน [s]

ʂ > s / _V

ตัวอย่าง

ส.	ศกฺติ /ṣakti/	>	สักติ /sak ^T /	“อำนาจ”
ส.	ศฺพฺท /ṣabda/	>	สับท /sap ^T /	“เสียง”

1.1.1.2.1.5 พยัญชนะเสียดแทรก ก้อง เกิดที่เส้นเสียง [g]

กลายมาเป็นพยัญชนะเสียดแทรก ไม่ก้อง เกิดที่เดียวกัน [h]

g > h / __V

ตัวอย่าง

บ. ส.	หฺส /ḥṣa/	>	หงส /hoŋ ^T /	“หงส์”
บ. ส.	หฺต /ḥata/	>	हत /hat ^T /	“ฮา”

1.1.1.2.2 พยัญชนะที่เปลี่ยนแปลงมาเป็นพยัญชนะที่มีสัทลักษณะ

แตกต่างกัน 2 เสียง

1.1.1.2.2.1 พยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีลม เปลี่ยนมาเป็น

พยัญชนะกัก ก้อง ไม่มีลม หรือคงเดิม

p > p ~ b / __V

ตัวอย่าง

บ.	ปฺสาท /pasāda/	>	ปฺสาท /pa ^T saat ^T /	“ให้”
บ. ส.	ปาป /paapa/	>	บาป /baap ^T /	“บาป”

t > t ~ d / __V

ตัวอย่าง

บ. ส.	ตฺถาคฺต /tathaa ^ˆ aagata/	>	ตฺถาคฺต /ta ^T thaa ^T khota ^T /	“คำที่พระพุทธเจ้าใช้เรียกพระองค์เอง”
-------	--------------------------------------	---	---	--------------------------------------

ส. ตาปส /taapasa/ > ตาบส /daa¹bot¹/ “ตาบส”

1.1.1.2.2.2 พยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ริมฝีปาก [v] กลายมาเป็นพยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ปาก-เพดานแข็ง [w] หรือพยัญชนะกัก ไม่ก้อง มีกลุ่มลม เกิดที่ริมฝีปาก [ph]

v > w ~ ph / __V

ตัวอย่าง

บ. ส. วฐุ /vadhuu/ > วฐุ /wa¹thuu¹/ “ผู้หญิง”
 บ. วฑุฒิ /vad¹dhaki¹/ > พฑุฒิ /phat¹tha¹kii¹/ “ช่างฝีมือ”

การเปลี่ยนแปลงพยัญชนะในภาษาบาลี-สันสกฤตมาเป็นพยัญชนะที่มีสัทลักษณะที่แตกต่างกัน 2 เสียงในมहाชาติคำหลวงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างความหลากหลายในการประพันธ์และสร้างความสะดุดหูแก่ผู้ฟัง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดในลักษณะเช่นนี้ไม่สามารถทำนายได้ว่าสภาพแวดล้อมเช่นใดพยัญชนะในภาษาบาลี-สันสกฤตเสียงหนึ่งๆ จะเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะเสียงนี้หรือเสียงนั้นในมहाชาติคำหลวง ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบเสียงของภาษาไทยอย่างมาก กล่าวคือทำให้หน่วยเสียง 2 หน่วยเสียงที่แตกต่างกันในภาษาไทยซึ่งสามารถทดสอบได้ด้วยคูเทียบหน่วยเสียงสูญเสียความแตกต่างในแง่ของความเป็นหน่วยเสียงกลายมาเป็นเสียงย่อย 2 เสียง

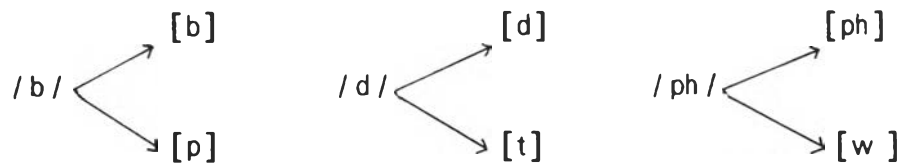
ตัวอย่าง

บาน [baan] → [b] → / b /
 ปาน [paan] → [p] → / p /
 ดาล [daan] → [d] → / d /
 ตาล [taan] → [t] → / t /
 ฟาน [phaan] → [ph] → / ph /
 วาน [waan] → [w] → / w /

เทียบกับ

บ. ปฎาจารา [paʈaacaaraa] > บัดาจาร [batdaacaan]
 บัดตาจาร [pattaacaan]

ส. วงศ [vaŋʂa] > พงษ [phoŋ]
 วงษ [woŋ]

1.1.2 พยัญชนะต้นประสม

1.1.2.1 เปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะที่เป็นองค์ประกอบแต่ละองค์

ประกอบของพยัญชนะประสมให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะที่ใช้ในภาษาไทย ได้แก่ เปลี่ยนเสียงพยัญชนะที่อยู่ในตำแหน่งแรกของพยัญชนะประสมในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมจากเสียงพยัญชนะเสียงพยัญชนะกัก ทั้งก้อง และไม่ก้อง ทั้งที่มีกลุ่มลม และไม่มีการกลุ่มลมให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง มีกลุ่มลม หรือไม่มีการกลุ่มลม และเปลี่ยนเสียงพยัญชนะที่อยู่ในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมจากเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ลิ่นม้วน [r] มาเป็นพยัญชนะลิ่นกระทบ เกิดที่ฟัน [r̥]

$$\begin{bmatrix} + \text{กัก} \\ \pm \text{ก้อง} \\ \pm \text{มีลม} \end{bmatrix} r > \begin{bmatrix} - \text{ก้อง} \end{bmatrix} r̥ / _V$$

kr > kr̥

ตัวอย่าง

ส. ไกรญจน /krauŋcana/ > โกรณญจ(น) /kroonT/ “นกกกระเรียน”
 ส. อนุกรม /anukrama/ > อนุกรม /ʔaʈnuʈkromT/ “ลำดับ”

g r > kh r

ตัวอย่าง

ส. อนุเคราะห์ /anugraha/ > อนุเคราะห์ /ʔaːnuːkhrɔːʔ/ “ช่วย
ให้เกิดขึ้น”

ghr > khr

ตัวอย่าง

ส. ฆรวาน /ghraana/ > ฆรวาน /khraan˥/ “ลมหายใจ”

tr > tr

ตัวอย่าง

ส. ตริ-โลก-มุณี /triːlauka-muni/ > ไตรโลกมุณี /tray˥look˥mu˥ni˥/
“ชื่อพระพุทธเจ้า”

pr > pr

ตัวอย่าง

ส. ปุรกฏ /prakat˥/ > ปรากฏ /praa˥kot˥/ “ปรากฏ”
ส. ปฏิทิน /pratidina/ > ปฏิทิน /pra˥di˥thin˥/ “ทุกๆ วัน”

br > ph r

ตัวอย่าง

ส. พรหม /braɦma/ > พรหม /phrom˥/ “พรหม”
ส. พรหมมณี /braɦmanii/ > พรหมมณี /phraam˥ma˥nii˥/ “นาง
พรหมมณี”

1.1.2.2 เปลี่ยนเสียงพยัญชนะที่อยู่ในตำแหน่งแรกของพยัญชนะ
ประสมในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมจากเสียงพยัญชนะเสียงพยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ริมฝีปาก [v]
กลายมาเป็นเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง มีกลุ่มลม เกิดที่เดียวกัน [ph] และเปลี่ยนเสียงพยัญชนะ

ที่อยู่ในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมจากเสียงพยัญชนะกึ่งสระ
ลิ้นม้วน [r] มาเป็นพยัญชนะลิ้นกระทบ เกิดที่พื้น [r]

vr > phr / __V

ตัวอย่าง

ส. วรต /vrata/	>	พรด /phraT/	“พรด”
----------------	---	-------------	-------

1.1.2.3 แทรกเสียงสระ [a] ระหว่างพยัญชนะต้นประสมเพื่อแยก
พยางค์ออกเป็น 2 พยางค์ เมื่อแทรกเสียง [a] เข้าไปแล้ว พยัญชนะที่เคยเป็นตำแหน่งแรกของ
พยัญชนะประสมจะใช้เป็นพยัญชนะต้นของพยางค์หน้า ส่วนพยัญชนะที่เคยเป็นพยัญชนะใน
ตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมจะใช้เป็นพยัญชนะต้นของพยางค์ที่อยู่ถัดมา

$C_x C_y > C_x a^T \text{ } C_y / \text{__}V$

ตัวอย่าง

ส. เกษตร /ksaitra/	>	/kaT\$seet/	“แผ่นดิน”
ส. ตยาค /tyaaga/	>	ตยาค /taT\$ yaak/	“บริจาค”
ฉ. จยติ /syuti/	>	ตยติ /raT\$ yut/	“จติ”
ส. วยาดิ /vyadhī/	>	พยาดิ /phaT\$ yaat/	“ความเจ็บไข้”

1.1.2.4 เสียงพยัญชนะที่อยู่ในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมสูญ
ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเสียงพยัญชนะในตำแหน่งที่สองของเสียงพยัญชนะที่ประสมกันอยู่นั้น
เป็นเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ลิ้นม้วน [r] และเสียงที่อยู่ในตำแหน่งแรกเป็นเสียงพยัญชนะเสียด
แทรก

$C_x C_y > C_x \emptyset / \text{__}V$

ตัวอย่าง

ส. ศราวาก /ṣraavaka/	>	ศราวาก /səaTṣaaTphok/	“สาวก, ลูกศิษย์
ส. ศรี ṣri/	>	ศรี /si/	“เป็นมงคล”

1.1.2.5 พยัญชนะประสม [dr] กลายเป็นเสียงพยัญชนะเสียดแทรก เกิดที่ฟัน [s] การกลายเสียงในลักษณะนี้สืบเนื่องจากลักษณะการออกเสียงตามอักขรวิธีของไทยที่ออกเสียงคำส่วนใหญ่ที่แทนด้วยรูปเขียน ทร- เป็นเสียงพยัญชนะเสียดแทรก เกิดที่ฟัน [s]

dr > s / __V

ตัวอย่าง

ส. ทูรวุย /dravya/ > ทรัพ /sap¹/ “สมบัติ”

1.1.2 พยัญชนะแทรกกลาง (interlude)

Charles F. Hockett (1958) ได้ให้คำจำกัดความของเสียงพยัญชนะแทรกกลาง (interlude) ว่า คือ “เสียงพยัญชนะหรือกลุ่มพยัญชนะซึ่งปรากฏอยู่ระหว่างสระในจุลพากย์ (micro segment) เดียวกัน” ในภาษาบาลี-สันสกฤตมีหน่วยเสียงพยัญชนะแทรกกลางอยู่จำนวนมาก ในขณะที่หน่วยเสียงพยัญชนะในภาษาไทยทำหน้าที่เป็นแต่เพียงเสียงพยัญชนะที่ปรากฏอยู่หน้าหรือหลังสระเท่านั้น เมื่อมีการยืมคำจากภาษาบาลี-สันสกฤตเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงจึงได้เปลี่ยนหน่วยเสียงพยัญชนะแทรกกลางในภาษาบาลี-สันสกฤตให้เป็นหน่วยเสียงพยัญชนะต้นและ/หรือพยัญชนะท้าย ในลักษณะต่างๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาการแทรกช่วงหยุดในการออกเสียงและ/หรือแทรกเสียงพยัญชนะ สระ หรือแทรกพยางค์เพิ่ม

1.1.2.1 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงระหว่างเสียงพยัญชนะกัก 2 เสียง โดยใช้เสียงพยัญชนะกักเสียงแรกเป็นเสียงพยัญชนะท้าย และใช้เสียงพยัญชนะกักเสียงที่สองเป็นพยัญชนะต้นของพยางค์ถัดมา

* จุลพากย์ (microsegment) คือถ้อยคำ (utterance) ที่ต่อเนื่องโดยไม่มีช่วงหยุด (juncture) ในการออกเสียง เช่น pirate savannah /pájretsew¹sæno/ จุลพากย์หลายๆ จุลพากย์ต่อกันโดยมีช่วงหยุดในการออกเสียงคั่นเรียกว่า มหาพากย์ (macrosegment) เช่น pirates of Anna /pájretsew + ¹sæno/ มี 1 มหาพากย์ ซึ่งประกอบด้วยจุลพากย์ 2 จุลพากย์ แต่ละจุลพากย์คั่นด้วยช่วงหยุดในการออกเสียง /+/

TT > T + T / V__V

ตัวอย่าง

ส. ภักดี /bhakti/	>	ภักดี /phak ^T +dii ^T /	“ภักดี”
ส. ศรัทธา /ʃraddhaa/	>	ศรัทธา /sat ^T +thaa ^T /	“ศรัทธา”
ส. สत्บุรุษ /satpuruṣa/	>	สັตบุรุษ /sat ^T +bu ^T rut ^T /	“คนดี”

1.1.2.2 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงระหว่างเสียงพยัญชนะกักกับเสียงพยัญชนะเสียดแทรก แล้วใช้เสียงพยัญชนะกักเป็นเสียงพยัญชนะท้ายและใช้เสียงพยัญชนะเสียดแทรกเป็นเสียงพยัญชนะต้นของพยางค์ถัดมา

TS > T + S / V__V

ตัวอย่าง

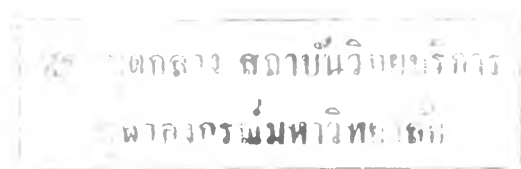
ส. อक्षร /akṣara/	>	อักษร /ʔak ^T +sɔɔn ^T /	“บท, คาถา”
ส. อุเปกษา /upaikṣaa/	>	อุเมกษา /ʔu ^T beek ^T +saa ^T /	“อุเมกษา”

1.1.2.3 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงระหว่างเสียงพยัญชนะเสียดแทรกกับพยัญชนะกัก หรือมๆ กับกลมกลืนเสียงพยัญชนะเสียดแทรกไปตามเสียงพยัญชนะกักที่ตามมาให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่ฟัน [t] โดยใช้เสียง [t] เป็นเสียงพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้าและใช้เสียงพยัญชนะกักเป็นเสียงพยัญชนะท้ายในพยางค์ถัดมา อาจมีการแทรกพยางค์ [sa^T] ระหว่างช่วงหยุดในการออกเสียงกับเสียงพยัญชนะกักร่วมด้วยก็ได้

ST > t + (sa^T)T / V__V

ตัวอย่าง

ส. อปฺสรสฺ /apsaras/	>	อับฺสร /ʔap ^T +sɔɔn ^T /	“นางฟ้า”
ส. ตฺษฏฺ /tustʰi/	>	ตฺศตฺ /dut ^T +sa ^T dii ^T /	“พอใจ”
ส. ศาสฺตฤ /ʃaastr/	>	ศาซตฺ /saat ^T +sa ^T daa ^T /	“ศาสตร์”
ส. สฺวสฺติ /svasti/	>	สวฺสตฺ /swat ^T +dii ^T /	“สวัสดิ์”

1.1.2.4 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงระหว่างเสียงพยัญชนะเสียดแทรกกับพยัญชนะเหลว หรือมาๆ กับแทรกพยางค์ [sa^T] ระหว่างช่วงหยุดในการออกเสียงกับเสียงพยัญชนะเหลว และผลักเสียงเสียดแทรกให้ต่างจากเสียง [s] ซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นของพยางค์ที่แทรกเข้าไปให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่ฟัน [t] และใช้เสียง [t] เป็นเสียงพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้าและใช้เสียงพยัญชนะเหลวเป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ที่อยู่ถัดจากพยางค์ที่เพิ่มเข้าไบนั้น

SL > t + sa^T L / V_V

ตัวอย่าง

ส. ตปสุวินุ /tapasvin/ > ดับศวี /da^Tbat^T+sa^Twii^T/ “ผู้มีอำนาจตะบะ”

1.1.2.5 แทรกเสียงพยัญชนะกักที่เหมือนกัน (gemination)^{*} ซ้อนหน้าเสียงพยัญชนะกักที่ตามมาด้วยเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ลิ่นม้วน [r] หรือมาๆ กับแทรกช่วงหยุดในการออกเสียงระหว่างเสียงพยัญชนะกักที่ซ้อนกันอยู่นั้นโดยใช้เสียงพยัญชนะกักเสียงหนึ่งเป็นเสียงพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้า และใช้พยัญชนะกักอีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ถัดมา

Tr > T + Tr / V_V

ตัวอย่าง

ส. อปรมาณ /apramaṇa/ > อัปรมาณ /ʔap^T+pra^Tmaan^T/ “ไม่มีค่า”
 ส. กษัตริย /kṣatriyaa/ > กษัตริย /ka^Tsat^T+tri^T/ “นางกษัตริย์”
 ส. มาตฺร /maatṛa/ > มาตรา /maat^T+traa^T/ “แม้ดั่งนี้”

^{*} gemination คือเสียงพยัญชนะ 2 เสียงที่มีฐานที่เกิดและสัทลักษณะเหมือนกันและปรากฏอยู่ในตำแหน่งที่ชิดกัน

1.1.2.6 เปลี่ยนเสียงพยัญชนะประสม [dr] ให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะเสียดแทรก เกิดที่ฟัน [s] พร้อมกับแทรกช่วงหยุดในการออกเสียงหน้าเสียง [s] อาจมีการแทรกเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง เกิดที่ฟัน [t] หน้าช่วงหยุดในการออกเสียงด้วย ทั้งนี้หน้าเสียง [dr] ในภาษาเดิมอาจมีเสียงพยัญชนะนาสิกอยู่ด้วยหรือไม่ก็ได้ หากมีการแทรกเสียง [t] หน้าเสียง [s] หรือในภาษาเดิมมีเสียงนาสิกอยู่หน้าเสียง [dr] ก็จะใช้เสียง [t] หรือเสียงนาสิกเป็นพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้า และใช้เสียงเสียดแทรก เกิดที่ฟัน [s] เป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ถัดมา

(N) dr > (N+)(t)+s / V__V

ตัวอย่าง

ส. มาทรี /maadri/	>	มัทรี /mat+sii/	“นางมัทรี”
ส. วิกลอินทรี /vikala indriya/	>	พิกเลนทรี /phika+leen+sii/	“ร่างกายผิดปรกติ”

1.1.2.7 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงระหว่างเสียงพยัญชนะนาสิกกับเสียงพยัญชนะใดๆ โดยใช้เสียงพยัญชนะนาสิกเป็นเสียงพยัญชนะท้ายและใช้เสียงพยัญชนะอื่นที่ตามมาเป็นเสียงพยัญชนะต้นของพยางค์ถัดมา ทั้งนี้เสียงพยัญชนะที่ตามหลังเสียงพยัญชนะนาสิกนั้นอาจมีเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ลิ้นม้วน [r] ตามมาหรือไม่ก็ได้ การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่พบได้มากที่สุด

NC(r) > N + C(r) / V__V

ตัวอย่าง

บ. ส. อัมพุช /ambuja/	>	อัมพูช /ʔam+phut/	“ดอกบัว”
บ. อลงกต /alagkata/	>	อลงกฎ /ʔa+log+kot/	“ตบแต่ง”

1.1.2.8 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงหน้าพยัญชนะเหลวที่มีเสียงพยัญชนะใดๆ ตามมา พร้อมๆ กับการแทรกเสียงสระกลาง-ต่ำ [a] ระหว่างเสียงพยัญชนะเหลวกับเสียงพยัญชนะที่ตามมานั้น เสียงพยัญชนะที่ตามมาจะใช้เป็นพยัญชนะต้นของพยางค์ที่อยู่ถัด

มา อาจมีการแทรกพยัญชนะนาสิก เกิดที่พื้น [n] ระหว่างเสียงสระกับช่วงหยุดในการออกเสียง เพื่อใช้เป็นพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้าด้วยก็ได้

$LC > (n) + La^T C / V_V$

ตัวอย่าง

ส. กลุยานี /kalyaanii/	>	กัลยานี /kan ^T +la ^T yaa ^T nii ^T /	“หญิงน่ารัก”
ส. มูรฺธนุ /muurdhan/	>	มูรธาต /muu ^T +ra ^T thaat ^T /	“ศิระษะ”

1.1.2.9 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงระหว่างเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ลิ้นม้วน [r] กับเสียงพยัญชนะใดๆ ที่ตามมา พร้อมๆ กับเปลี่ยนเสียง [r] ให้กลายเป็นเสียงนาสิก เกิดที่พื้น [n] เสียงพยัญชนะในภาษาเดิมที่ตามหลังเสียง [r] นั้นอาจมีเพียงเสียงเดียวหรือ 2 เสียงก็ได้ หากเป็นพยัญชนะ 2 เสียง เสียงพยัญชนะเสียงที่สองก็จะสูญไปเมื่อมาใช้ในมหาชาติคำหลวง บางกรณีอาจมีการเติมพยางค์ [Ca^T] แทรกระหว่างช่วงหยุดในการออกเสียงกับเสียงพยัญชนะที่ตามหลังเสียง [r] ในภาษาเดิมด้วยก็ได้ เสียง [n] ที่เปลี่ยนมาจากเสียง [r] จะใช้เป็นพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้า ส่วนพยัญชนะที่ตามมาจะใช้เป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ถัดมา

$rC(C) > n + (Ca^T)C / V_V$

ตัวอย่าง

ส. อรุธ อังค /ardha [~] anga/	>	อรรทางค /ʔan ^T thaaṅṅo ^T /	“ห้อง”		
ส. เอก อครุ จิตต /aika [~] agra-citta/	>	/aikaagarcitta/	>	เอกการจรจิต /ʔee ^T
kaa ^T kan ^T cit ^T /	“มีใจร่วม
เป็นหนึ่งเดียว”
ส. อคร-มहिษ /agra-mahisii/	>	/agarmahisii/	>	อกรรมหิษ /ʔa ^T khan ^T +ma ^T hi ^T sii ^T /	“อกรรมเหษี”

1.1.2.10 แทรกเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ฟัน [t] และช่วงหยุดในการออกเสียงข้างหน้าเสียงพยัญชนะแทรกกลางที่เป็นเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่ฟัน หรือเสียงพยัญชนะเสียดแทรก ตามด้วยเสียงพยัญชนะนาสิก พร้อมๆ กับการแทรกเสียงสระกลาง-ต่ำ [a] ระหว่างเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่ฟัน หรือพยัญชนะเสียดแทรก กับเสียงพยัญชนะนาสิก ถ้าเสียงพยัญชนะในภาษาเดิม (C_x) เป็นเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่ฟัน เสียงพยัญชนะในคำยืมที่ใช้ในมหาชาติคำหลวง (C_y) ก็จะเป็นเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีกลุ่มลม เกิดที่ฟัน [t] แต่ถ้าเสียงพยัญชนะในภาษาเดิมเป็นเสียงพยัญชนะเสียดแทรก เสียงพยัญชนะที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงก็จะ เป็นเสียงพยัญชนะเสียดแทรก เกิดที่ฟัน [s] ตามลำดับ

$$C_x N > t + C_y a^T N / V_V ; C_x = \text{กัก} \quad C_y = \text{ต}$$

$$C_x = \text{ส} \quad C_y = \text{ส}$$

ตัวอย่าง

ส. กศุมล /kaʃmala/	>	กศุมล /kat ^T +sa ^T mon ^T /	“สกปรก”
ส. รตฺนํ อาสนํ /ratna ^h aasana ^h	>	รัตนาศน /rat ^T +ta ^T naat ^T /	“รัตน บัลลังก์”

1.1.2.11 แทรกเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่เพดานอ่อน [k] และช่วงหยุดในการออกเสียงข้างหน้าเสียงพยัญชนะแทรกกลางที่เป็นเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่เพดานอ่อน ตามด้วยเสียงพยัญชนะนาสิก พร้อมๆ กับการแทรกเสียงสระกลาง-ต่ำ [a] ระหว่างเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่เพดานอ่อน กับเสียงพยัญชนะนาสิก และเปลี่ยนเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่เพดานอ่อนที่อยู่หน้าเสียง [a] ที่แทรกเข้าไปนั้นเป็นเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง มีลม เกิดที่เดียวกันกับ [kh]

$$\text{กัก} N > k + kh a^T N / V_V$$

ตัวอย่าง

ส. อคฺนิ /agni/	>	อักฺนึ /ʔak ^T +kha ^T ni ^T /	“ไฟ”
-----------------	---	--	------

1.1.2.12 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงและพยางค์ [sa^T] ระหว่างพยัญชนะเสียดแทรกกับพยัญชนะเหลว พร้อมๆ กับผลักเสียง (dissimilate) พยัญชนะเสียดแทรก

กัก ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ฟัน [t] โดยใช้เสียง [t] เป็นพยัญชนะต้นของพยางค์หน้า และใช้เสียงพยัญชนะเหลวเป็นเสียงพยัญชนะต้นของพยางค์ที่อยู่ถัดจากพยางค์ [sa^T] ที่แทรกเข้ามานั้น

S W > t + sa^T W / V__V

ตัวอย่าง

- ส. วิศฺวนุตร /viṣvāntara/ > แพศยันดร /phɛɛt^T+sa^Tyan^Tdoon^T/
“พระเวสสันดร”
- ส. พุทฺธ-กาศฺยปะ /buddha-kaaṣyapa/ > phut^T(tha^T)kaat^T+sa^Tyop^T/ “พระ
พุทธกาศยปะ”

1.1.2.13 แทรกพยางค์เข้าไประหว่างเสียงพยัญชนะแทรกกลางที่เป็นพยัญชนะประสม เสียงพยัญชนะต้นของพยางค์ที่แทรกเข้าไปอาจเป็นเสียงที่มีกลุ่มลมหรือไม่มีกลุ่มลมก็ได้ ส่วนสระมักได้แก่สระ [a] และต้องกลมกลืนเสียงพยัญชนะต้นของพยางค์ที่แทรกเข้ามาให้มีสัทลักษณะคล้ายคลึงกับพยัญชนะแทรกกลางที่อยู่ในตำแหน่งแรก (C_x) ด้วย ใช้พยัญชนะที่อยู่ในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางเดิม (C_x) เป็นพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้า และใช้พยัญชนะที่อยู่ในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะแทรกกลางเดิม (C_y) เป็นพยัญชนะต้นของพยางค์ที่อยู่ถัดมาจากพยางค์ที่แทรกเข้าไปนั้น

C_x C_y > C_x + C_x (h) a^T + C_y / V __ V

ตัวอย่าง

- ส. ศากฺย /ṣaakya/ > สากย /saak^Tka^Tyaɔ^T/ “ชาวศากยะ”
- ส. อตฺยณฺต /atyanta/ > อัตยนต /ɔat^T+ta^Tyon^T/ “กัลปาวสาน”
- ส. อธฺย-อาศฺย /adhyāṣaya/ > อัทยาศรย /ɔat^T+tha^Tyaa^Tsay^T/
“อัทยาศัย”
- ส. อุทฺโยค /udyauga/ > อุทธโยค /ɔut^T+tha^Tyook^T/ “ตั้งใจ”

1.1.2.14 แทรกช่วงหยุดในการออกเสียงระหว่างเสียงสระกับเสียงพยัญชนะที่มีเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ลันม้วน [r] ตามมา บางกรณีอาจมีการแทรกเสียงพยัญชนะเพิ่มเข้ามาอีกเสียงหนึ่งระหว่างเสียงสระกับช่วงหยุดในการออกเสียงที่เพิ่มเข้ามานั้นเพื่อใช้เป็น

เสียงพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้า และใช้เสียงพยัญชนะและเสียง [r] ที่ตามมาเป็นเสียงพยัญชนะต้นของพยางค์ที่อยู่ถัดมา ทั้งนี้ต้องเปลี่ยนเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ลึนม้วนให้กลายเป็นพยัญชนะลิ้นกระทบ เกิดที่ฟัน [r] ด้วย

$Cr > (C) + Cr / V_V$

ตัวอย่าง

ส. ปุตรี /putri/	>	บุตรี /pu ^T +tri ⁱ /	“ลูกสาว”
ส. ไมตรี /maatri/	>	ไมตรี /ma ^T +tri ⁱ /	“ไมตรี”
บ. วฑฺฒกั /vaddhakii/	>	พัทธกั /phat ^T +tha ^T kii ⁱ /	“ช่างฝีมือ”

1.1.2.15 แทรกสระ (anaptyxis) ระหว่างพยัญชนะแทรกกลาง สระที่แทรกเข้าไปส่วนใหญ่มักเป็นสระกลาง ต่ำ เสียงสั้น [a] เมื่อแทรกเสียง [a] เข้าไป แล้วพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลางในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม (C_x) กลายมาทำหน้าที่เป็นพยัญชนะต้นของพยางค์ที่แทรกเสียง [a] เข้าไป ส่วนพยัญชนะในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลางในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม (C_y) กลายมาเป็นพยัญชนะต้นของพยางค์ที่อยู่ถัดมา แต่ถ้ามีการสูญพยางค์ท้ายคำร่วมด้วย พยัญชนะในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลางในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมก็จะเปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็นพยัญชนะท้ายของสระที่แทรกเข้าไป

$C_x C_y > C_x V C_y / V_V$

ตัวอย่าง

ส. ทุรจน /durjana/	>	ตุรจน /thu ^T ra ^T chon ^T /	“คนชั่ว”
ส. ปฺรตฺย เอก /pratya ⁱ aika/	>	ปรเตยก /pra ^T ta ^T yeek ^T /	“ทีละคนๆ”
ส. มุรฺธนุ /muurdhan/	>	มูรธาศ /muu ^T ra ^T thaat ^T /	“ศีรษะ”
ส. อาตฺมณฺ /aatman/	>	อาตม /aa ^T dom ^T /	“ตน”

* นักภาษาศาสตร์บางคนเรียกการแทรกสระระหว่างเสียงพยัญชนะ 2 เสียง หรือ anaptyxis ด้วยคำศัพท์ที่ใช้แพร่หลายในไวยากรณ์สันสกฤตว่า svarabhakti

1.1.2.16 ทอนเสียงพยัญชนะแทรกกลางซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะประสม ให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะเดี่ยว พร้อมกับแทรกช่องหยุดในการออกเสียงเข้าข้างหน้าเสียงพยัญชนะเดี่ยวนั้น

$$C_x C_y > + \emptyset C_y / V_V$$

ตัวอย่าง

บ. โกฎฐาส /kautt̪haasa/	>	โกฐาส /kooT̪+̯thaat̪/ “สวน”
บ. โสตาปตติ-ผล /saut̪aapatt̪i-phala/	>	โสดาปติผล /sooT̪daaT̪bɔɔT̪+̯ɔdiT̪/ กัฏท “โสดกัฏทติผล”
บ. ส. อูรจจทา /uracchadaa/	>	อูรจัทธา ๒uT̪raT̪+̯ɔchat̪t̪haaT̪/ “นาง อูรจจทา”
บ. ส. อุตตม /uttama/	>	อุตม /ɔuT̪+̯ɔdomT̪/ ยอดยิ่ง, สูงสุด

1.1.2.17 แทรกเสียงพยัญชนะหรือเสียงพยัญชนะซ้อน (gemination) และช่องต่อในการออก เสียงหน้าเสียงพยัญชนะเดี่ยวหรือเสียงพยัญชนะประสมที่เป็นเสียงพยัญชนะแทรกกลางในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม พยัญชนะที่แทรกซ้อนเข้าไปจะทำหน้าที่เป็นเสียงพยัญชนะท้ายของพยางค์หน้า ส่วนพยัญชนะเดี่ยวหรือพยัญชนะประสมเดิมจะเปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็นพยัญชนะต้นของพยางค์ที่ตามมา

$$C_x (C_y) > C_x + C_x (C_y) / V_V$$

ตัวอย่าง

ส. อปรมาณ /apramaana/	>	อัปรมาณ /ʔapT̪+̯praT̪maanT̪/ “ไม่ อาจประมาณได้”
บ. ส. ชิน-สีห /jina-siia/	>	ชินศรี /chinT̪+̯naT̪siiT̪/ “คำใช้เรียก พระพุทธเจ้า”
บ. ส. กมล /kamala/	>	กัมลา(ศ) /kamT̪+̯maT̪laa(t)T̪/ “ดอก บัว”

1.1.2.18 ลดเสียงพยัญชนะที่ซ้อนกันอยู่ให้เป็นเสียงพยัญชนะเดี่ยว โดยเสียงพยัญชนะในตำแหน่งแรกของเสียงพยัญชนะประสมที่เป็นเสียงพยัญชนะแทรกกลางในภาษา

บาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป หากเสียงพยัญชนะในตำแหน่งที่สองที่เหลือนั้นเป็นเสียงที่ไม่มีในภาษาไทยก็จะปรับเปลี่ยนมาเป็นเสียงพยัญชนะที่ใช้ในภาษาไทย ลักษณะการเปลี่ยนแปลงเป็นเช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเสียงพยัญชนะต้นเดี่ยว

$$C_x C_y > C_y / V_V$$

ตัวอย่าง

ป. นิขุ-ชาติ /nikkha-jaati/	>	นิชชาติ /ni'kha't'chaat'/	“แห่ง”
ป. สมณญา /samanaa/	>	สมญา /som't'yaat'/	“ชื่อ”

1.1.3 พยัญชนะท้าย

เนื่องจากพยางค์ทุกพยางค์ในภาษาบาลีเป็นพยางค์เปิด (open syllable)^{*} คือ พยางค์ที่ไม่มีหน่วยเสียงพยัญชนะท้ายพยางค์ แม้แต่พยางค์ที่ลงท้ายด้วยนิคคหิต Wilhelm Geiger (1978) ก็กล่าวว่า นิคคหิตเป็นสัญลักษณ์ของลักษณะการเปล่งเสียงสระชั้นจมูก (nasalization) ส่วนในภาษาสันสกฤตนั้น มีทั้งพยางค์ที่จบท้ายด้วยเสียงสระและพยางค์ที่จบท้ายด้วยเสียงพยัญชนะ แม้ W. D. Whitney (1983) จะกล่าวว่าหน่วยเสียงพยัญชนะเกือบทั้งหมดในภาษาสันสกฤตจะสามารถปรากฏเป็นเสียงท้ายของรากศัพท์ และรากศัพท์นั้นๆ ก็สามารถใช้เป็นส่วนท้ายของคำประสมได้ นั่นคือหน่วยเสียงพยัญชนะท้ายในภาษาสันสกฤตจะมีได้มากมายก็ตาม แต่คำส่วนใหญ่จะต้องประกอบเข้ากับหน่วยคำผัน หรือวิภक्ति (inflectional morpheme) ก่อนนำไปใช้จริงในประโยค เมื่อประกอบหน่วยคำผันแล้วหน่วยเสียงพยัญชนะท้ายที่จะเกิดขึ้นได้มีเพียง [m], [n], [s], [t] หรือ [d] เท่านั้น และโอกาสที่พยัญชนะเหล่านี้จะปรากฏให้เห็นในตำแหน่งท้ายพยางค์ก็มีน้อยเต็มที เนื่องจากพยัญชนะเหล่านี้จะต้องสนธิเสียงกับสระหรือพยัญชนะอื่นที่ปรากฏในตำแหน่งต้นพยางค์ของคำที่ตามมา และเนื่องจากคำยืมภาษาสันสกฤตส่วนใหญ่ที่นำมาใช้ในมหาชาติคำหลวงเป็นคำที่ลบหน่วยคำผันออกหมดแล้วโอกาสที่จะพบคำที่มีเสียงพยัญชนะอยู่ท้ายพยางค์จึงพบได้น้อย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับพยัญชนะท้ายในภาษาสันสกฤตเมื่อยืมเข้ามาใช้ในภาษาไทยมีลักษณะต่างๆ ดังนี้

^{*} พยางค์เปิด (open syllable) คือพยางค์ที่จบท้ายด้วยเสียงสระ ส่วนพยางค์ปิด คือ พยางค์ที่จบท้ายด้วยเสียงพยัญชนะ (close syllable)

1.1.3.1 เปลี่ยนเสียงพยัญชนะเสียดแทรก เกิดที่ฟัน [s] และพยัญชนะเสียดแทรก เกิดที่เพดานแข็ง [ʃ] ในตำแหน่งท้ายพยางค์ในภาษาสันสกฤตมาเป็นพยัญชนะเสียดกัก ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ฟัน [t] ในมหาชาคำหลวง

$$\left\{ \begin{array}{l} s \\ ʃ \end{array} \right\} > t / _ \#$$

ตัวอย่าง

ส.	ทิตฺ /diʃ/	>	ทิตฺ /thitʰ/	“ทิตฺ”
ส.	มนสฺ /manas/	>	มนตฺ /maʰnatʰ/	“ใจ”
ส.	รหสฺ /rahas/	>	รหตฺ raʰhatʰ/	“ลับ”

1.1.3.2 พยัญชนะเสียดแทรก เกิดที่ฟัน [s] ที่ปรากฏในตำแหน่งท้ายพยางค์ในภาษาสันสกฤตเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะกัก เกิดที่เส้นเสียง [ʔ] เมื่อยืมเข้ามาใช้ในมหาชาคำหลวง

$$s > ʔ / _ \#$$

ตัวอย่าง

ส.	सरसु /saras/	>	สระ /sraʔʰ/	“สระน้ำ”
ส.	जक्सु /caksus/	>	จกตฺ /cakʰsuʔʰ/	“ตก”

1.1.3.3 พยัญชนะที่ปรากฏในตำแหน่งท้ายพยางค์ในภาษาสันสกฤตสูญเสียไปพร้อมๆ ยืดเสียงสระในยาวขึ้นเพื่อทดแทน (compensatory lengthening) เมื่อยืมเข้ามาใช้ในมหาชาคำหลวง

$$VC > VV \emptyset^T / _ \#$$

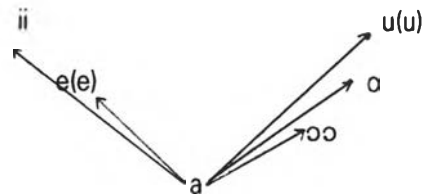
ตัวอย่าง

ส.	धनुस् /dhanus/	>	ธนู /thaʰnuuʔʰ/	“ธนู”		
ส.	धर्मनु /dharman/	>	ธรรมา /thanʰmaaʔʰ/	“ธรรมะ”		
ส.	मूर्धनु /muurdhan/	>	/muuʰraʰthaaʔʰ/	>	มูรธาตฺ /muuʰraʰthaatʰ/	“ศีรษะ”

1.2 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสระ

1.2.1 การเลื่อนระดับของเสียงสระ (vowel shifting)

1.2.1.1 การเลื่อนระดับของเสียงสระที่อยู่ภายในคำให้สูงขึ้น ได้แก่ การเลื่อนจากสระกลาง ต่ำ เสียงสั้น [a] ให้ สูงขึ้นเป็นสระหน้า สูง เสียงยาว [ii] สระกึ่งสูง เสียงสั้น [e] หรือเสียงยาว [ee] สระหลัง กึ่งสูง เสียงสั้น [o] และสระหลัง กึ่งต่ำ เสียงยาว [oo]

a > i(i)

ตัวอย่าง

ส. ปุร /pura/ > นูรี /bu^hrii^h/ “เมือง”

a > e(e)

ตัวอย่าง

บ. ส. ปญจ /pa^hca/ > เบญจ- /be^hca^h/ “ห้า”

ส. วชร /va^hra/ > เพชร /phe^ht^h/ “เพชร”

ส. สัมพุทธ-จฉินฺน /sa^hmpu^htsara-cchi^hna/ > สัพพเสรีจฉิน /sa^hphat^hset^hchi^hn/ “สิ้นปี”

ส. สรวชญ /sarva^hjña/ > สรรเพชญ /sa^hn^hphet^h/ “คำเรียษาพระพุทเจ้า”

บ. ส. หิมวณฺตุ /hi^hma^hva^hnt/ > hi^hma^hva > หิมเวศ /hi^hma^hwe^ht^h/ “ป่าหิมพานต์”

a > u(u)

ตัวอย่าง

ส.	อรัธ ังค /ardha ̄ angga/	>	อุทรางค /ɔu(t)̄thāraaŋT/	“ท้อง”
ส.	นร ีศุวาร /narā iīṣvara/	>	นเรนศูร /nāree(n)̄TsuunT/	“พระเจ้าแผ่นดิน”

a > o

ตัวอย่าง

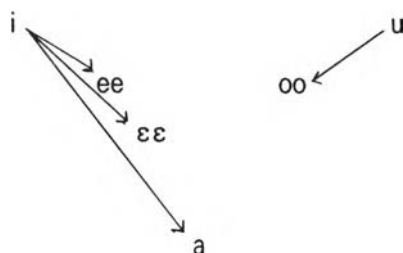
บ. ส.	องค /aŋga/	>	องค /ɔŋT/	“องค์”
ส.	อรณว /aṇava/	>	อรรณพ /ɔan̄nopT/	“ห้วงน้ำ”
บ. ส.	หังส /haṅsa/	>	หงส /hoŋT/	“หงส์”

a > oo

ตัวอย่าง

บ. ส.	อมร /amara/	>	อมร /ɔāTmooŋT/	“เทวดา”
บ. ส.	กฤษร /kuṣṣara/	>	กฤษร /kun̄TchooŋT/	“ช้าง”
ส.	ปรติรว /pratirava/	>	บดิรพ /bōōTdīropT/	“ร้องไห้”

1.2.1.2 การเลื่อนระดับของเสียงสระที่อยู่ภายในคำให้ต่ำลง ได้แก่ การเลื่อนจากสระหน้า สูง เสียงสั้น [i] ให้ต่ำลงเป็นสระหน้า กึ่งสูง เสียงยาว [ee] หรือสระสูง กึ่งต่ำ เสียงยาว [εε] หรือกลาง ต่ำ เสียงสั้น [a] หรือการเลื่อนจากสระหลัง สูง เสียงสั้น [u] ให้ต่ำลงเป็นสระหลัง กึ่งสูง เสียงยาว [oo] หรือให้กลายเป็นสระกลาง ต่ำ เสียงสั้น [a]

i > ee

ตัวอย่าง

ส. ศิโรวิษฐุ /ʃirauvistʰa/ > ศิโรเพศ /si˧roo˧pheet˧/ “ผ้าคลุมศีรษะ”

i > ee

ตัวอย่าง

ส. วิษย /viʃaya/ > แพศย /pheet˧/ “แดน, ถิ่น, สถานที่”

ส. วิศยอินฺดร /viʃya˧antara/ > แพศยอินฺดร /pheet˧sa˧yan˧doon˧/ “พระเวสสันดร”

i(i) > a

ตัวอย่าง

บ. ส. ชีวิต /ʃiivita/ > ชวิตร /cha˧wit˧/ “ชีวิต”

ส. ตาปสินี /taapasinii/ > ตาปสนี /daa˧ba˧sa˧nii˧/ “พระดาบสินี”

ส. นิรมิต /nirmita/ > นฤมิต /na˧rɯ˧mit˧/ “สร้าง”

u > oo

ตัวอย่าง

ส. สุมนฺสุ /sumans/ > โสมนฺส /soo˧ma˧nat˧/ “ดีใจ”

1.2.1.3 การเลื่อนตำแหน่งของลิ้นซึ่งเป็นที่เกิดของสระให้ต่างออกไปได้แก่
เลื่อนตำแหน่งของลิ้นซึ่งเป็นที่เกิดของสระจากสระหน้าเป็นสระกลาง

* คำ ชวิตร ปรากฏในต้นฉบับสมุดไทยคำหมายเลข 89 และ 96 อาจเป็นไปได้ว่าผู้บันทึกต้องการบันทึกว่า ชีวิตร แต่บันทึกผิดเป็น ชวิตร

i → ɨ

i > ɨ

ตัวอย่าง

- บ. ส. อธิก /adhika/ > อธิก /ɔa^Tthɨk^T/ “มาก”
 ส. กาลิงคราชภูฏ /kaaliŋgharaat^T/ > ก(า)ลึงคราชภูฏ /k(a)lɨŋ^Tkha^Trat^T/
 “แคว้นกalingคราชภูฏ”
 ส. ตูรยสุตตรีศต-วิมาน /trayas-tuṅṅat-vimaana/ > ไตรตริงษพิมาน /tray^Ttrɨŋ^T
 phi^Tmaan^T/ “สวรรค์ชั้นดาวดึงส์”

1.2.2 การเปลี่ยนจากสระเดี่ยวให้กลายเป็นสระประสม (diphthongization)

การเปลี่ยนจากสระเดี่ยวให้กลายเป็นสระประสม ได้แก่ การเปลี่ยนจากสระเดี่ยวซึ่งเป็นสระหน้า สูง เสียงยาว [ii] มาเป็นสระประสมเลื่อนลง (falling diphthong) ซึ่งเลื่อนจากสระหน้า สูง เสียงสั้น มาสูงสระกลาง ต่ำ เสียงสั้น [ia]

ii > ia

ตัวอย่าง

- ส. วิริย /viirya/ > พยร /phian^T/ “ความพยายาม”
 ส. อากิรณ /aakiirṇa/ > อากยรณ /ɔaa^Tkian^T/ “เกลิอนกลั่น”

1.2.3 การเปลี่ยนจากสระโวลแคคลิกมาเป็นสระเดี่ยว

การเปลี่ยนจากสระโวลแคคลิก* มาเป็นสระเดี่ยว ได้แก่การเปลี่ยนจากสระโวลแคคลิก เสียงสั้น ลิ้นม้วน [ɽ] มาเป็นสระกลาง ต่ำ เสียงสั้น [a] หรือเปลี่ยนสระโวลแคคลิก เสียงสั้น ลิ้นม้วน ที่อยู่ท้ายคำมาเป็นสระกลาง หลัง เสียงยาว [aa]

* คำว่า โวลแคคลิก (vocalic) เป็นศัพท์ที่นักสัทวิทยาแนวเพิ่มพูน (generative phonologist) ใช้เรียกรวมเสียงสระและพยัญชนะกึ่งสระ (semi-vowel) เพื่อให้แยกต่างจาก คอนโซแนนทอล (consonantal vowel) ซึ่งเป็นคำใช้เรียกรวมพยัญชนะเหลว (liquid) พยัญชนะนาสิก (nasal) พยัญชนะเสียดแทรก (fricative) และพยัญชนะกัก (stop) สำหรับในวิทยานิพนธ์นี้ คำว่าสระโวลแค

$r > a$

ตัวอย่าง

ส. อุตุกฤษฏ /utkr̥st̥a/ > อุกรรฐ /ʔuᵀkat̥/ “ยิ่งกว่า”

$r > aa / _ \#$

ตัวอย่าง

ส. ภรุตถ /bhart̥r̥/ > ภรรดา /phandaa/ “สามี”

ส. มาตถ /maat̥r̥/ > มาดา /maaᵀdaaᵀ/ “แม่”

ส. ศาสตถ /ʃaast̥r̥/ > ศาษดา /saat̥saᵀdaaᵀ/ “ศาสดา”

1.2.4 การยืดสระเสียงสั้นให้กลายเป็นสระเสียงยาว (lengthening)

$V > VV$

ตัวอย่าง

ส. มาตฺร /maat̥ra/ > มาตรา /maat̥traaᵀ/ “แม้ดั่งนี้”

บ. ส. อสุร /asura/ > อสุร /ʔaaᵀsuunᵀ/ “อสุร”

บ. ส. กุมาร /kumaara/ > กุมาร /kuuᵀmaanᵀ/ “กุมาร”

1.2.5 การลดสระเสียงยาวให้กลายเป็นสระเสียงสั้น (shortening)

$VV > V$

ตัวอย่าง

บ. ส. ชีวิต /jiivita/ > ชีวิตร /chiᵀwitᵀ/ “ชีวิต”

บ. ส. สมิป-การ /samiipa-kaara/ > , สมิปการ /saᵀmiᵀpaᵀkaanᵀ/ “ใกล้”

ส. จฺรณ /cuurna/ > จฺรณ /cunᵀ/ “ฝุ่น, ผง”

1.2.6 การเปลี่ยนเสียงสระให้กลายเป็นพยัญชนะ

ลิก หมายถึง เสียงพยัญชนะ r และ l ในภาษาสันสกฤตที่ใช้เป็นแกนของพยางค์หรือใช้เป็นสระได้ ได้แก่ สระ [r, r̥ และ l,]

1.2.6.1 การเปลี่ยนเสียงสระ ไวแคคลิก เสียงสั้น ล้วน [r] ให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ล้วน เกิดที่ฟัน [r] พร้อมๆ กับแทรกเสียงสระ [a] [i] หรือ [ɨ(ɨ)] เข้าข้างท้ายเสียงพยัญชนะ [r]

$$r > r \begin{cases} a \\ i \\ \text{ɨ(ɨ)} \end{cases}$$

ตัวอย่าง

ส. ฤษี /r̥s̥i/	>	ฤษี /r̥ɨ̥ʰs̥ii/	“ฤษี”
ส. ฤทธิ /r̥ddhi/	>	ฤทธิ /rit̥/	“ฤทธิ”
ส. ฤดี /r̥ti/	>	ฤดี /r̥ʰdi̥/	“ใจ”
ส. ปฤถิวี-ตล /pr̥thivii-tala/	>	ปฤถีตล /praʰthaʰphiiʰdon/	“แผ่นดิน”

1.2.6.2 การเปลี่ยนสระหน้า สูง เสียงสั้น [i] ให้กลายเป็นพยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่เพดานแข็ง [y] หรือเปลี่ยนเสียงสระหลัง สูง เสียงสั้น [u] ให้กลายเป็นพยัญชนะกึ่งสระ เกิด ที่ริมฝีปาก-เพดานแข็ง [w] บางกรณีอาจมีการแทรกเสียงสระกลาง ต่ำ เสียงสั้น [a] เข้าข้างหน้าเสียงพยัญชนะกึ่งสระและแทรกพยางค์ เข้าข้างท้ายเสียงพยัญชนะกึ่งสระด้วย ถ้าพยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ริมฝีปาก-เพดานแข็งนั้น กลายมาจากสระหลัง สูง เสียงสั้น [u] ที่เป็นส่วนท้ายของสระประสมในภาษาสันสกฤตเดิม อาจเกิดการลดเสียงสระซึ่งเป็นส่วนท้ายของสระประสมจากสระกลาง ต่ำ เสียงยาว [aa] มาเป็นสระกลางต่ำเสียงสั้น [a]

$$(V_1 (V_2) V_3 > (V_1 (V_2) C^T (Ca^T))$$

$$i > ay$$

ตัวอย่าง

ส. วิโรจน /viraucana/	>	ไพโรโรจ /phayʰroot/	“ไพโรจน์”
ส. โลก-ตรี /lauka-tri/	>	โลกไตร /lookʰtray/	“สามโลก”

$$u > aw^T(wa^T)$$

ตัวอย่าง

- บ. มหาโอฟาร /maʔaa^hau^hlaara/ > มหาพาร /ma^haw^hlaan^h/ “มหาโอฟาร”
 บ. ส. สุกนุช /sugandha/ > เสาวคนธ /saw^hwa^hkhon^h/ “ซึ่งมีกลิ่นหอม”

aau > aw

ตัวอย่าง

- ส. เยวาน /yaauvana/ > เยว /yaw^h/ “อ่อนอาวโส”

1.2.7 การเปลี่ยนพยัญชนะให้กลายเป็นเสียงสระ

การเปลี่ยนพยัญชนะให้กลายเป็นเสียงสระ ได้แก่ การเปลี่ยนเสียงพยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ฟัน [y] ให้กลายเป็นสระหน้า สูง เสียงสั้น [i] หรือเปลี่ยนจากพยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ริมฝีปาก [v] ให้กลายเป็นสระหลัง สูง เสียงสั้น [u] บางกรณีการเปลี่ยนจากพยัญชนะกึ่งสระมาเป็นสระอาจเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการกลมกลืนเสียงสระกลาง ต่ำ เสียงสั้น [a] ที่อยู่ข้างหน้าเสียงพยัญชนะกึ่งสระให้เปลี่ยนตำแหน่งของลิ้นซึ่งเป็นที่เกิดของเสียงสระ และระดับความสูงของสระไปตามเสียงพยัญชนะกึ่งสระที่อยู่ใกล้กันนั้น

C > V

ya > i^{*}

ตัวอย่าง

- บ. กลย-ฉาน /kalya-jhaana/ > กลฉาน /ka^hli^hchaan^h/ “ผู้มีฉานที่เหมาะสม”
 ส. นยโครธ /nyagraudha/ > นิโครธ /ni^hkhroo^htha^h/ “ต้นไทร”

aya > ai > ii

* นักไวยากรณ์สันสกฤตเรียกปรากฏการณ์ที่พยัญชนะกึ่งสระที่ตามด้วยสระต่ำ เสียงสั้น [a] เปลี่ยนไปเป็นสระ พร้อมๆ กับสระ เสียงสั้นหายไปว่า สัมประสารณะ

ตัวอย่าง

บ. ส. วน ิชาलय /vana ˈaalaya/ > พนาลี /phaˈnaaˈliiː/ “ป่า”

va > u > uu

ตัวอย่าง

ส. นร ิอิศวร /nara ˈiiṣvara/ > นเรศวร /naˈreeˈsuunː/ “พระเจ้าแผ่นดิน”

1.2.8 การรวมสระเข้าด้วยกัน (vowel contraction)

ai > a - i > e - e > ee

ตัวอย่าง

ส. เทศน /daiṣana/ > เทศนา /theetsanaa/ “เทศนา”

au > a - u > o - o > oo

ตัวอย่าง

ส. อุทยุค /udyauḡa/ > อุทโยค /ʋutːhaˈyookː/ “ตั้งใจ”
 บ. ส. เอโก /aikau/ > เอโก /ʋeeˈkooː/ “หนึ่ง”
 บ. ไอรส /aurasa/ > ไอรส /ʋooːrotː/ “ไอรส”
 ส. กาม ิอุทย-มहिष ิ /kaama ˈudaya-maḡiṣii/ > กามิทยมहिष ิ /kaaˈmooːthayːmaˈhaˈsiː/ “พระมเหสีผู้ก่อให้เกิดความรักใคร่”

aaɪ > aa-i > eɛ

ตัวอย่าง

ส. ไทศย /daaitya/ > ทศย /theetː/ “ทศย, อสูรชนิดหนึ่ง”

1.2.9 การยืดเสียงสระท้ายพยางค์ (final vowel lengthening)

การยัดเสียงสระท้ายพยางค์ของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงอาจเป็นผลมาจากกระบวนการผ่อนคลายในการพยายามออกเสียง (relaxation of articulatory effort) เพื่อให้ออกเสียงได้ง่ายและสะดวกขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากภาษาไทยจะลงน้ำหนักที่พยางค์ท้ายเสมอ พยางค์ใดๆ ที่จบท้ายด้วยสระเสียงสั้น เมื่อรับการลงน้ำหนักเสียงก็จะปรากฏเสียงพยัญชนะกักที่เส้นเสียง (glottal stop) [ʔ] เป็นเสียงพยัญชนะท้ายพยางค์ (วิจิตร ภาณุพงศ์ 2525) เมื่อพยัญชนะกักที่เส้นเสียงซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะที่อยู่ท้ายพยางค์สูญไปตามกระบวนการผ่อนคลายความพยายามในการออกเสียง ก็จะเกิดปรากฏการยัดเสียงสระให้ยาวขึ้นเพื่อชดเชย (compensatory lengthening) เสียงพยัญชนะกักที่เส้นเสียงที่สูญไปนั้นเป็นผลให้คำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ยืมเข้ามาใช้ในภาษาไทยได้รับการยัดเสียงสระที่ท้ายพยางค์ออกไปจากเดิม

ตัวอย่าง

ส.	บุษป /puspa/	>	but ¹ sa ¹ baɔ ¹ T	>	บุษบา /but ¹ sa ¹ baaɔ ¹ T/	“ดอกไม้”
ส.	ฤษี /ṛṣi/	>	rɯ ¹ ṣi ¹ ɔ ¹ T	>	ฤษี /rɯ ¹ ṣii ¹ ɔ ¹ T/	“ฤษี”
บ. ส.	คุรุ /guru/	>	khruɔ ¹ T	>	ครุ /khruuɔ ¹ T/	“ครุ”

การยัดเสียงสระท้ายพยางค์ในคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงมี 3 ลักษณะ ได้แก่ การยัดเสียง [a] เป็น [aa] การยัดเสียงสระ [i] เป็น [ii] และการยัดเสียงสระ [u] เป็น [uu]

V > V V / _ #

a > aa

ตัวอย่าง

ส.	บุษป /puspa/	>	บุษบา /but ¹ sa ¹ baa ¹ T/	“ดอกไม้”
ส.	มารุค /maarga/	>	มรรคา /moo ¹ ra ¹ khaa ¹ T/	“ทาง”

i > ii

ตัวอย่าง

ส.	ฤษี /ṛṣi/	>	ฤษี /rɯ ¹ ṣii ¹ T/	“ฤษี”
บ. ส.	คิริ /giri/	>	คิริ /khi ¹ rii ¹ T/	“ภูเขาริ”

u > uu

ตัวอย่าง

ส. บ. ครู /guru/	>	ครู /khruu ^T /	“ครู”
บ. ธนู /dhanu/	>	ธนู /tha ^T nuu ^T /	“ธนู” [*]
บ. ส. เรณู /rainu/	>	เรณู /ree ^T nuu ^T /	“ละออง, ผง”

1.2.10 การสูญเสียงสระที่อยู่ท้ายคำ (apocope)

ดังได้กล่าวแล้วว่าพยางค์ทุกพยางค์ในภาษาบาลีเป็นพยางค์ที่ต้องจบท้ายด้วยเสียงสระ แม้ในภาษาสันสกฤตจะมีหน่วยเสียงพยัญชนะท้ายอยู่ก็ตาม แต่พยางค์ที่จบด้วยเสียงสระก็ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก เสียงสระท้ายพยางค์ส่วนใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งสระเสียงสั้นที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตจะเกิดการสูญเสียงไป (apocope) ส่วนเสียงพยัญชนะต้นหรือเสียงพยัญชนะแทรกกลางของพยางค์ที่สูญเสียงสระไปแล้วนั้นจะกลายมาเป็นเสียงพยัญชนะท้ายของพยางค์ที่อยู่ข้างหน้า หากเสียงพยัญชนะต้นหรือเสียงพยัญชนะแทรกกลางนั้นเป็นเสียงพยัญชนะซ้อนก็จะเกิดการสูญเสียงพยัญชนะที่ซ้อนนั้นไปเป็นเสียงพยัญชนะเดี่ยวในภาษาไทยที่ใช้ในมหาชาติคำหลวง ทั้งนี้เนื่องจากหน่วยเสียงพยัญชนะท้ายในภาษาไทยจะต้องเป็นเสียงพยัญชนะเดี่ยวเสมอ

การสูญเสียงสระท้ายพยางค์พร้อมกับทำเสียงพยัญชนะต้นหรือเสียงพยัญชนะแทรกกลางของพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาเดิมให้กลายมาเป็นเสียงพยัญชนะท้ายของพยางค์สุดท้ายในภาษาไทยที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงนั้นมีลักษณะต่างๆ ดังนี้

1.2.10.1 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมกับ กับเสียงนาสิกซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ที่สูญเสียงสระไปนั้นกลายมาเป็นเสียงพยัญชนะท้ายในพยางค์สุดท้ายของคำ

N V > N ๐ / _ #

* คำว่า ธนู ในภาษาไทยอาจเปลี่ยนมาจากภาษาบาลีว่า ธนุ หรือภาษาสันสกฤตว่า ธนุสุ ก็ได้

ตัวอย่าง

บ. ส. อาราม /aaraama/	>	อาราม /ʔaa˥raamø˥/	“ร่มรื่น”
ส. อาศรม /aaʂrama/	>	อาศรม /ʔaa˥somø˥/	“อาศรม”
บ. ส. กาม /kaama/	>	กาม /kaamø˥/	“ความปรารถนา”

1.2.10.2 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่พื้นซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ที่สูญเสียงสระไปนั้นให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่เพดานอ่อน [k] และให้เสียง [k] เป็นเสียงพยัญชนะท้ายในพยางค์สุดท้ายของคำ

$I V > k \emptyset / V_ \#$

ตัวอย่าง

บ. ส. อาคนตุก /aagantuka/	>	อาคนตุก /ʔaa˥khan˥tukø˥/	“แขก”
บ. ส. อุทก /udaka/	>	อุทก /ʔu˥thokø˥/	“น้ำ”

1.2.10.3 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับเสียงพยัญชนะเหลวซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ที่สูญเสียงสระไปนั้นให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะนาสิก เกิดที่พื้น [ŋ] และให้เสียง [ŋ] เป็นเสียงพยัญชนะท้ายในพยางค์สุดท้ายของคำ

$L V > n \emptyset / V_ \#$

ตัวอย่าง

บ. ส. อตุล /atula/	>	อตุล /ʔa˥dunø˥/	“ไม่อาจเปรียบเทียบได้”
บ. ส. อสุร /asura/	>	อสุร /ʔaa˥suunø˥/	“อสูร”

1.2.10.4 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-

สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับเสียงพยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่เพดานแข็ง [y] ซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ที่สูญเสียงสระไปนั้นให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะท้ายในพยางค์สุดท้ายของคำ

$yV > y\emptyset / V_ \#$

ตัวอย่าง

บ. ส. อันตราย /antaraaya/	>	อันตราย /ʔan ^T ta ^T raaya ^T /	“อันตราย”
บ. ส. ทาย /daaya/	>	ทาย /thaaya ^T /	“ให้”

1.2.10.5 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-

สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่ริมฝีปาก หรือ พยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ริมฝีปาก [v] ซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ที่สูญเสียงสระไปนั้นให้กลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่กลุ่มลม เกิดที่ริมฝีปาก [p] และใช้เสียง [p] เป็นเสียงพยัญชนะท้ายในพยางค์สุดท้ายของคำ

$\bar{I} \sim vV > p\emptyset / V_ \#$

ตัวอย่าง

บ. ส. ชีว /jīva/	>	ชีพ /chiip ^T /	“ชีวิต”
ส. ทวีป /dvīpa/	>	ทวีป /tha ^T wiip ^T /	“แผ่นดินโลก”

1.2.10.6 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-

สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่ฟัน หรือเสียงพยัญชนะกัก เกิดที่เพดานแข็ง หรือเสียงพยัญชนะเสียดแทรกซึ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ที่สูญเสียงสระไปนั้นกลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่กลุ่มลม เกิดที่ริมฟัน [t] และใช้เสียง [t] เป็นเสียงพยัญชนะท้ายในพยางค์สุดท้ายของคำ

$\left. \begin{array}{l} \bar{I} \\ \bar{I} \\ \bar{S} \end{array} \right\} V > t\emptyset / V_ \#$

ตัวอย่าง

บ. ส. อาโกรธ /aakraudha/	>	อาโกรธ /ʔaa ^T krootɔ ^T /	“โกรธ”
บ. โกฎฐาส /kautt ^T haasa/	>	โกฐาส /koo ^T thaatɔ ^T /	“สวน”
บ. เดช /taija/	>	เดช /deetɔ ^T /	“เดช”

1.2.10.7 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเต็มสูญไป พร้อมๆ กับพยัญชนะกึ่งสระ ลิ้นม้วน [r] ซึ่งเป็นพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลางสูญไป ในขณะที่เดียวกันพยัญชนะกักซึ่งเป็นพยัญชนะในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะแทรกกลางก็เปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็นพยัญชนะท้าย ถ้าพยัญชนะกักนั้นเป็นพยัญชนะกักเกิดที่เพดานอ่อน หรือพยัญชนะกักเกิดที่ฟัน หรือพยัญชนะกักเกิดที่ริมฝีปาก ก็จะเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่เดียวกันตามลำดับ

$r C_x V > \emptyset C_y \emptyset / V _ \# ; C_x = \bar{I} \quad C_y = k$

$C_x = \bar{I} \quad C_y = t$

$C_x = \bar{I} \sim v \quad C_y = p$

$r \bar{I} V > \emptyset k \emptyset$

ตัวอย่าง

บ. ส. มารุก /maarga/	>	มารุก /maaɔkɔ ^T /	“ทาง”
----------------------	---	------------------------------	-------

$r \bar{I} V > \emptyset t \emptyset$

ตัวอย่าง

ส. อรุณ /artha/	>	อรรณ /ʔaɔtɔ ^T /	“เนื้อความ”
ส. สิทธิ อรุณ /siddha artha/	>	ศรืทธิารณ /s ^T ithaaɔtɔ ^T /	“เจ้าชาย

สิทธิ์ตตะ”

$r \bar{I} \sim v V > \emptyset p \emptyset$

ตัวอย่าง

ส. สรว /sarva/	>	สรรพ- /saɔpɔ ^T /	“ทั้งหมด”
----------------	---	-----------------------------	-----------

ส. ทรูป /darpa/ > ทรรป /thaəpə^T/ “เย่อหยิ่ง”

1.2.10.8 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับพยัญชนะกึ่งสระ ลึนมันซึ่งเป็นพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลางสูญไป ในขณะที่เดียวกันพยัญชนะนาสิกซึ่งเป็นพยัญชนะในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะแทรกกลางก็เปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็นพยัญชนะท้าย

$r N_x V (C) > \emptyset N_y \emptyset (\emptyset) / V _ \# ; N_x = \eta \quad N_y = n$

$N_x = m \quad N_y = m$

$r \eta V > \emptyset n \emptyset$

ตัวอย่าง

ส. อากีรณ /aakiṛṇa/	>	อากยรณ /ʔaa ^T kiəṇə ^T /	“เก็ลลอนกลั่น”
ส. จูรณ /cuuṛṇa/	>	จूरณ, จูรณ /cu(u)ṇə ^T /	“ผู้้น, ผง”
ส. วรณ /vaṛṇa/	>	พรรณ /phaṇə ^T /	“ชนิด”

$r m V (C) > \emptyset m \emptyset (\emptyset)$

ตัวอย่าง

ส. กรฺมนุ /karman/	>	กรรรม /kaəmə ^T /	“กรรม”
ส. ธฺรมุ /dharmā/	>	ธรรม /thaəmə ^T /	“ธรรม”

1.2.10.9 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับพยัญชนะซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลาง ในขณะที่เดียวกันพยัญชนะกักหรือพยัญชนะเสียดแทรกซึ่งเป็นพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางเปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็นพยัญชนะท้าย ถ้าพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางนั้นเป็นพยัญชนะกัก เกิดที่เพดานอ่อน หรือพยัญชนะกัก เกิดที่ฟัน หรือพยัญชนะกัก เกิดที่ริมฝีปากก็จะเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีกลุ่มลม เกิดที่เดียวกันตามลำดับ ถ้าพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางนั้นเป็นพยัญชนะเสียดแทรก ก็จะเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีกลุ่มลม เกิดที่ฟัน [t] ถ้า

พยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางนั้นเป็นลิ้นม้วน [r] พยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ ฟัน [l] ก็ยังคงเป็นพยัญชนะเกิดที่เดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน

$C_x C_2 V > C_y \text{ } \emptyset \text{ } \emptyset / _ \# ; C_x = \text{I} \quad C_y = k$

$C_x = \text{I} \quad C_y = t$

$C_x = \text{I} \quad C_y = p$

$C_x = S \quad C_y = t$

$\text{I} C_2 V > k \text{ } \emptyset \text{ } \emptyset$

ตัวอย่าง

ส.	จกร /cakra/	>	จักร /cak ^o /	“แผ่นดิน”
บ.	ทุกข์ /dukkha/	>	ทุก /thuk ^o /	“ทุกข์”
ส.	ภักติ /bhakti/	>	ภักดี /phak ^o /	“ภักดี”

$\text{I} \sim \text{I} C_2 V > t \text{ } \emptyset \text{ } \emptyset$

ตัวอย่าง

บ.	อโนตตต /anautatta/	>	อโนดาต /ʔa ^o noo ^o daat ^o /	“สระ อโนดาต”
ส.	เกษตร /ksaitra/	>	เกษต /ka ^o seet ^o /	“แผ่นดิน”
ส.	จันทุร /candra/	>	จันทร /can ^o /	“ดวงจันทร์”
บ.	ทุนนวิภูฐ /dunnivitt ^h a/	>	ทุนวิษฐ /thun ^o (na ^o)wit ^o /	“หมู่ บ้านทุนนวิภูฐ”
ส.	สตุตว /sattva/	>	สัตว /sat ^o /	“สัตว์”

$\text{I} C_2 V > p \text{ } \emptyset \text{ } \emptyset$

ตัวอย่าง

ส.	ศพุท /ʃabda/	>	สับท /sap ^o /	“เสียง”
ส.	สรว /sarva/	>	สัรพ /sap ^o /	“ทั้งหมด”

S C₂ V > t ๑ ๑

ตัวอย่าง

ส. อุตุกฤษฏ์ /utkr̥st̪a/	>	อุกฤษฎ์ /ʔuᵀkat̪oᵀ/	“ยิ่งกว่า”
ส. ปุष्ป /puṣpa/	>	บุษป /but̪oᵀ/	“ดอกไม้”
ส. มนุษย์ /manuṣya/	>	ม(า)นุษย์ /m(a)ᵀnut̪oᵀ/	“มนุษย์”

1.2.10.10 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป หรือไม่ กับพยัญชนะซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลาง ในขณะเดียวกันพยัญชนะนาสิกซึ่งเป็นพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางเปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็นเสียงพยัญชนะสะกด ถ้าพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางนั้นเป็นพยัญชนะนาสิก เกิดที่เพดานอ่อน [ŋ] หรือเกิดที่ ริมฝีปาก-เพดานอ่อน [ɲ] เมื่อเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะสะกดในมหาชาติคำหลวงจะเป็นพยัญชนะนาสิก เกิดที่เพดานอ่อน [ŋ] ถ้าพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางนั้นเป็นพยัญชนะนาสิก เกิดที่เพดานแข็ง [ɲ] หรือเกิดที่ฟัน [n] เมื่อเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะสะกดในมหาชาติคำหลวงจะเป็นพยัญชนะนาสิก เกิดที่ฟัน [n] ถ้าพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางนั้นเป็นพยัญชนะนาสิก เกิดที่ริมฝีปาก [m] เมื่อเปลี่ยนมาเป็นพยัญชนะสะกดในมหาชาติคำหลวงก็ยังคงเป็นพยัญชนะนาสิก เกิดที่ริมฝีปากเช่นเดิม

N_x C₂ V > N_y ๑ ๑ / V_ # ; N_x = ๓ ~ ๓ N_y = ๓

N_x = ๓ ~ ๓ N_y = ๓

N_x = m N_y = m

๓ ~ ๓ C₂ V > ๓ ๑ ๑

ตัวอย่าง

ส. มาฆ /maḡṣa/	>	มาฆ /maḡṣoᵀ/	“เนื้อ”
ส. วงศ /vaṅṣa/	>	พงษ, วงษ /phoṅṣoᵀ, woṅṣoᵀ/	“วงศ์ตระกูล, เชื้อสาย”

ส. หีษา /hiṅṅsaa/ > หิงษา /hiŋṅ^Tsaaɔɔ^T/ “เบียดเบียน”

η ~ η C₂ V > η ɔ ɔ

ตัวอย่าง

บ. อารญญ /aaraṅṅa/ > อารญ /ɔaa^Traṅṅɔɔ^T/ “ป่า”
 ส. อินฺทฺร /indra/ > อินทร /ɔinɔɔ^T/ “พระอินทร์”
 ส. โกทณฺฑ /kaudanda/ > เกาทันฑ /kaw^Tthanɔɔ^T/ “เกาทันฑ์”

m C₂ V > m ɔ ɔ /

ตัวอย่าง

บ. คณฺฑมฺพ /gaṅḍamba/ > คันฑาม /khan^Tthaamɔɔ^T/ “ต้น
คันฑามพ์”
 ส. นิคฺกมฺป /niṅṅkampa/ > นีศกัมป /niit^Tkamɔɔ^T/ “นึ่ง, ไม่ห้วน
ไหว”
 ส. มนสฺ-อภิรมฺย /manas^habhiramyā/ > มโนพิรมย /ma^Tnoo^Tphi^Tromɔɔ^T/ จิต
ใจเบิกบาน”

1.2.10.11 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับพยัญชนะซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่สองของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลาง ในขณะที่เดียวกันพยัญชนะนาสิกซึ่งเป็นพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางเปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็นเสียงพยัญชนะสะกด ถ้าพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะแทรกกลางนั้นเป็นพยัญชนะกึ่งสระ ลิ้นม้วน [r] หรือพยัญชนะกึ่งสระ เกิดที่ฟัน [l] กลายมาเป็นพยัญชนะนาสิก เกิดที่ฟัน และเปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็นพยัญชนะท้าย

r ~ l C₂ V > n ɔ ɔ / V_ #

r C₂ V > n ɔ ɔ

ตัวอย่าง

ส. มูรฺติ /muurti/ > มูรติ /muunɔɔ^T/ “รูปร่าง”
 ส. ไวจฺจฺร /vaaiduurya/ > ไพ(จ)จฺร /ph(r)ay^Tthu(u)nɔɔ^T/ “แก้ว

			ไพฑูรย์”
ส.	สุรย /suurya/	>	สุรย /suunɔɔT/ “พระอาทิตย์”
ICV > n ๑ ๑			
ส.	จาปลย /caapalya/	>	จาบัลย /caaTbanɔɔT/ “เศรำโคก”
ส.	กल्प /kalpa/	>	กัลป /kanɔɔT/ “กัลป์,อายุ ของโลก
ส.	ศลย /ʂalya/	>	ศัลย /sanT/ “เศรำโคก”

1.2.10.12 สระที่อยู่ท้ายพยางค์ในพยางค์สุดท้ายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมสูญไป พร้อมๆ กับเสียงพยัญชนะเสียดแทรก ก้อง เกิดที่เส้นเสียงซึ่งเป็นพยัญชนะในตำแหน่งแรกของพยัญชนะประสมซึ่งทำหน้าที่เป็นพยัญชนะแทรกกลาง บางกรณี อาจเกิดการสูญพยางค์ที่อยู่ท้ายคำร่วมด้วย

ri m a (na) > ɔ m ɔ (๑๑) / V _ #

ตัวอย่าง

บ. ส.	พฺราหฺมณ /braaɦmaɳa/	>	พฺราหฺมณ /phraamT/ “พฺราหฺมณ”
ส.	พฺรหฺม /braɦma/	>	พฺรหฺม /phromT/ “พฺรหฺม”

1.3 การเพิ่มเสียงวรรณยุกต์

เนื่องจากภาษาบาลี-สันสกฤตเป็นภาษาที่ไม่มีวรรณยุกต์(non-tonal language) ในขณะที่ภาษาไทยเป็นภาษาที่มีวรรณยุกต์ (tonal language) ดังนั้นเมื่อภาษาไทยยืมคำจากภาษาบาลี-สันสกฤตมาใช้จึงต้องแทรกเสียงวรรณยุกต์เข้าที่พยางค์ทุกพยางค์เสมอ เนื่องการศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของระบบวรรณยุกต์ในภาษาไทยมีอยู่ค่อนข้างจำกัด จึงไม่อาจจะระบุได้แน่ชัดว่าวรรณยุกต์ในภาษาไทยสมัยอยุธยาตอนต้นซึ่งเป็นสมัยที่แต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นนั้นมีลักษณะอย่างไร จะทราบก็เพียงแต่ว่าวรรณยุกต์ในภาษาไทยสัมพันธ์กับเสียงพยัญชนะต้นและท้าย (Li 1977) ดังนั้นในงานวิจัยนี้จึงแทนวรรณยุกต์อย่างหยาบๆ ด้วยสัญลักษณ์ [ˀ]

ตัวอย่าง

บ. ส. กนฺธ /gandha/	>	คันฺธ /khanT/	กลิ่น”
บ. ส. ธรณี /dharanii/	>	ธรณี /thooT raT niiT/	“แผ่นดิน”
บ. ส. ลภ /laabha/	>	ลภ /laapT/	“ลาภ”

1.4 การเปลี่ยนแปลงในลักษณะอื่นๆ

1.4.1 การสูญพยางค์

1.4.1.1 การสูญพยางค์ต้น

ตัวอย่าง

ส. อสุร อิศ-กุมาริ /asura iiṣa-kumaarii/	>	สุเรศกุมาริ /suT reetT kuT maaT riT/	“ธิดาของจอมอสูร”
บ. ส. ปโยธร /payaudhara/	>	โยธร /yooT thooT/	“เมฆ”
บ. ส. วิจารณา vicaaraṇaa/	>	จารณา /caaT raT naaT/	“คำนึงถึง”

1.4.1.2 การสูญพยางค์กลาง

ตัวอย่าง

บ. ส. อนฺตราย /antaraaya/	>	อันตฺาย /anT daayT/	“อันตราย”
บ. ส. สภาว /savabhaava/	>	สภพ /saT ophaapT/	“สภาพ”

1.4.1.3 การสูญพยางค์ที่อยู่ท้ายคำ

พยางค์ท้ายคำในภาษาบาลี-สันสกฤตที่สูญไปนั้นมักเกิดขึ้นกับคำที่ประกอบด้วยหน่วยท้ายศัพท์ หรือปัจจัย -ana นอกจากนี้คำที่สูญพยางค์ท้ายไปแล้วมักจะเกิดการสูญสระที่อยู่ท้ายตามไปด้วยเป็นผลให้คำหลายพยางค์ในภาษาบาลี-สันสกฤตเมื่อยืมเข้ามาใช้ในมหานิติคำหลวงแล้วมีพยางค์ไม่มากนัก ส่วนใหญ่ก็มีพยางค์ยาวไม่เกิน 3 พยางค์ กรณีที่เป็นคำเดี่ยว

ตัวอย่าง

ส. อายุสมนตุ /aayusmant/	>	อายุศม /ʔaaʔyutʰ/	“อายุ”
ส. โอชสุ /aujas/	>	โอช /ʔootʰ/	“อร่อย”
ส. ขนิตฺร /khanitra/	>	กฺนิ /kuʔniʔʰ/	“เสียม”
บ. เขตตุตฺร /jaituttara/	>	เขต /cheetʰ/	“นครเขตฺร”

1.4.2 การแทรกพยัญชนะหน้าสระที่อยู่ต้นพยางค์ (epenthesis)

เนื่องจากลักษณะของพยางค์ในภาษาไทยเป็นพยางค์ที่ไม่สามารถขึ้นต้นด้วยสระได้ ต่างจากลักษณะพยางค์ในภาษาบาลีซึ่งอาจขึ้นต้นด้วยพยัญชนะหรือสระก็ได้ ดังนั้นพยางค์ทุกพยางค์ในภาษาบาลี-สันสกฤตที่ขึ้นด้วยสระเมื่อยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงจึงต้องแทรกพยัญชนะเข้าข้างหน้าเสมอ พยัญชนะที่แทรกเข้าไปคือพยัญชนะกัก เกิดที่เส้นเสียง

$$V(V) > ʔV(V)^T / __$$

ตัวอย่าง

บ. ส. องคิ อวยว /aŋgaʰavayava/	>	องคัพยพ /ʔoŋʰkhaaʰphaʰyopʰ/	“ร่างและอวัยวะ”
บ. ส. อธิก /adhika/	>	อธิก /ʔaʰthikʰ/	“มาก”
บ. ส. อนนฺต /ananta/	>	อนันต /ʔaʰnanʰ/	“มากยิ่งขึ้น”
ส. อุตฺปตฺติ /utpatti/	>	อุบฺติ /ʔuʰbatʰ/	“บังเกิดขึ้น”
บ. ส. อฺรจฺจทก /uracchadaka/	>	อฺรจ(ท)ก /ʔuʰraʔch(aʰth)okʰ/	

* โดยทั่วไปคำว่า epenthesis มีความหมายกว้างๆ ว่า การแทรกเสียง ซึ่งอาจเป็นการแทรกเสียงพยัญชนะหรือการแทรกเสียงสระก็ได้ แต่มักหมายถึงการแทรกสระมากกว่า อย่างไรก็ตาม H. H. Hock กลับใช้คำว่า epenthesis หมายถึงแต่ การแทรกเสียงพยัญชนะเท่านั้น ส่วนการแทรกเสียงสระนั้นถ้าเป็นการแทรกเข้าไประหว่างพยัญชนะ 2 เสียง Hock จะเรียกว่า anaptyxis หรือ svarabhakti ถ้าเป็นการแทรกเสียงสระเข้าหน้าเสียงพยัญชนะที่อยู่ต้นพยางค์ว่า prothesis ส่วนการแทรกเสียงพยัญชนะท้ายพยางค์ก็เรียกว่า excrescence

“ลายประดับอก”

1.4.3 การแทรกพยัญชนะท้ายคำ (excrement)

พยัญชนะที่แทรกเข้ามาท้ายคำได้แก่พยัญชนะกัก ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ฟัน [t] และพยัญชนะกัก เกิดที่เส้นเสียง [Ɂ] การแทรกเสียง [t] และ [Ɂ] เข้าที่ท้ายพยางค์เปิดจะเป็นผลให้พยางค์เปิดนั้นกลายเป็นพยางค์ปิดประเภทพยางค์ตาย^๑

CV(V) > CVVt^T / __#

ตัวอย่าง

บ. ส. กมล /kamala/	>	กมลาค /kam ^T ma ^T laa ^T /	“ดอกบัว”
บ. ส. ทาน-ทาย /daana-daaya/	>	ทานทายาค /thaan ^T thaa ^T yaat ^T /	“ให้ทาน”
บ. ส. มาลา /maalaa/	>	มาลาค /maa ^T laa ^T /	“ดอกไม้”

V > VɁ^T / __#

ตัวอย่าง

ส. ปฺรฤฤติ /prakṛti/	>	ปรกติ /prok ^T ka ^T tiɁ ^T /	“ปรกติ”
ส. ภิกษุ /bhikṣu/	>	ภิกษุ /phik ^T suɁ ^T /	“พระภิกษุ”
บ. ส. มาน /maana/	>	มานะ /maa ^T naɁ ^T /	“ความเยอหยิ่งถือตน”

1.4.4 การสับเสียง (metathesis)

ตัวอย่าง

ส. อรุ ^๑ อิง ^๑ ค /ardha ^๑ aṅga/	>	adhra ^๑ aṅga > อู ^๑ ทรางค /Ɂu ^T tha ^T raaṅɁ ^T /	“ห้อง”
ส. อส ^๑ ตม ^๑ -คต /astam-gata/	>	อัศ ^๑ ตงคต /Ɂat ^T sa ^T doṅ ^T khot ^T /	“พระอาทิตย์”

^๑ พยางค์ตาย (dead syllable) คือพยางค์ที่จบท้ายด้วยเสียงพยัญชนะกัก ได้แก่เสียง [Ɂ, k, t, p]

ยามตกดิน”

- ส. เอกิ อคร-จิตต /aika^h agra-citta/ > aikaagarcitta > เอกากรจิตต /ʔee^hkaa^h kan^hcit^h/ “มีใจร่วมเป็นหนึ่งเดียว”
- ส. จตุร-วรณ /catur-varṇa/ > จตฺรพฺรณ /ca^htru^hphan^h/ “4 ประเภท”
- ส. ทุรฺลกษณ /durlakṣaṇa/ > drulakṣaṇa > ทฺรูลักษณ /thruu^hlak^h/ “รูปร่างน่ารังเกียจ”
- ส. สฺปรสฺฏี /sprṣṭi/ > sapraṣṭi > สปรสฺตี /sa^hbat^hdii^h/ “พระนางมุสสดี”

1.4.5 การสูญสัทลักษณะกลุ่มลม

ตัวอย่าง

- ส. ขนิตฺร /khanitra/ > กุณิ /ku^hni^h/ “เสียม”
- บ. ขนิตฺต /khanitta/

1.4.6 การแทรกสัทลักษณะกลุ่มลม

ตัวอย่าง

- ส. ปุสฺกริณี /puṣkariṇi/ > โบกฺขรณี /boot^hkha^hra^hni^h/ “สระบัว”

1.4.7 การเทียบแบบโดยการรวมคำบาลี-สันสกฤตให้กลายเป็นคำที่ใช้ในมหาชาติ

คำหลวงคำเดียว

ตัวอย่าง

ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย

* สัทลักษณะกลุ่มลม คือสัทลักษณะย่อยของเสียงพยัญชนะกัก สัทลักษณะกลุ่มลม แทนด้วยสัญลักษณ์ [h]

ปัจ <u>จ</u> อุ <u>ป</u> ปน <u>น</u>	ป <u>ร</u> ต <u>ย</u> อุ <u>ต</u> ปน <u>น</u>	ประ <u>จ</u> บรร <u>ณ</u>	
/paac ^h uppanna/	x /praty ^h utpanna/	→ /pra ^T cu ^T ban ^T /	“ปัจจุบัน”
ปัจ <u>จ</u> อุ <u>ก</u> ษ	ป <u>ร</u> ต <u>ย</u> อุ <u>ก</u> ษ	ประ <u>จ</u> ก	
/pacc ^h akkha/	x /praty ^h akṣa/	→ /pra ^T caak ^T /	“ประจักษ์”
โป <u>ก</u> ษ <u>ร</u> -ว <u>ส</u> ส	ป <u>ุ</u> ษ <u>ก</u> ร-ว <u>ร</u> ษ	โบ <u>ษ</u> ช <u>ร</u> พ <u>ร</u> ร <u>ษ</u>	
/paukkhara-vassa/	x /puṣkara-varṣa/	→ /boot ^T khoo ^T ra ^T phat ^T /	“ฝนโบกช รพรรษ”
โป <u>ก</u> ษ <u>ร</u> ณ <u>ี</u>	ป <u>ุ</u> ษ <u>ก</u> ร <u>ณ</u> ี	โบ <u>ษ</u> ช <u>ร</u> ณ <u>ี</u>	
/paukkharanī/	x /puṣkarinī/	→ /boot ^T kha ^T ra ^T nī/	“สระบัว”
ป <u>ก</u> ต <u>ิ</u>	ป <u>ร</u> ก <u>ฤ</u> ต <u>ิ</u>	ป <u>ร</u> ก <u>ฤ</u> ต <u>ิ</u>	
/pakati/	x /prakṛti/	→ /prok ^T ka ^T ti ^T /	“ปรกติ”

2. การเปลี่ยนแปลงทางรูปเขียน

2.1 การเลือกใช้รูปเขียนที่ตรงหรือใกล้เคียงกับรูปเขียนในภาษาสันสกฤตมากกว่า รูปเขียนในภาษาบาลี

คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตจำนวนมากที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงเลือกใช้รูปเขียนที่ตรงหรือใกล้เคียงกับรูปเขียนในภาษาสันสกฤต มากกว่ารูปเขียนในภาษาบาลี ทั้งๆ ที่หากพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงทางเสียงแล้วคำยืมนั้นน่าจะยืมมาจากภาษาบาลีมากกว่า เนื่องจากลักษณะของทางเสียงของคำยืมนั้นๆ ใกล้เคียงกับลักษณะทางเสียงของภาษาบาลีมากกว่า ลักษณะทางเสียงของภาษาสันสกฤต เช่น คำว่า ธรรม /tham^T/ ใกล้เคียงกับ /dhamma/ ในภาษาบาลี มากกว่า /dharma/ ในภาษาสันสกฤต แต่คำที่ยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงเลือกใช้รูปเขียน ธรรม ซึ่งเป็นรูปเขียนที่ใกล้เคียงกับรูปเขียน ธรรม ในภาษาสันสกฤตมากกว่ารูปเขียน ธมฺม ในภาษาบาลี คำอื่นๆ ที่มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ เป็นไปได้มากอย่างยิ่งผู้แต่งมหาชาติคำหลวงอาจยืมเสียงมาจากคำภาษาบาลี แต่กลับยืมรูปเขียนมาจากภาษาสันสกฤต

ตัวอย่าง

ส. อรุณว /arṇava/	}	>	อรรณพ /ṛanṅopṅ/	“หนองน้ำ, สระน้ำ”
บ. อณฺณว /aṇṇava/				
ส. จรุณ /cuṛṇa/	}	>	จุน /cuṅṅ/	“ฝุ่น, ผง”
บ. จณฺณ /cuṇṇa/				
ส. ทรูป /darpa/	}	>	ทรรป /thapṅ/	“เยื้องียง”
บ. ทปฺป /dappa/				
ส. ทิวฺย /daivya/	}	>	ทิพ /thipṅ/	“ทิพย์”
บ. ทิพฺพ /dippa/				
ส. ธรรม /dharma/	}	>	ธรรม /thamṅ/	“ธรรม”
บ. ธมฺม /dhamma/				
ส. ปฺรณากการ /paṇṇaakaara/	}	>	บรณากการ /banṅnaaṅkaanṅ/	“บรณากการ”
บ. ปณฺณากการ /paṇṇaakaara/				
ส. ปฺรณศาลา /paṇṇasaalaa/	}	>	บรณศาลา /banṅnaṅsaaṅlaaṅ/	“ศาลาที่มุ่ง ด้วยใบไม้”
บ. ปณฺณศาลา /paṇṇasaalaa/				
ส. วรุณ /vaṛṇa/	}	>	พรรณ /phanṅ/	“ชนิด”
บ. วณฺณ /vaṇṇa/				
ส. วรุณนา /vaṛṇanaa/	}	>	พรรณา /phanṅnaaṅ/	“พรรณนา”
บ. วณฺณนา /vaṇṇanaa/				
ส. มหิมฺนุ /maḥiman/	}	>	มหิมา /maṅhiṅmaaṅ/	“ใหญ่โต”
บ. มหิมา /maḥimaa/				
ส. สत्ตฺว /sattva/	}	>	สัตว /satṅ/	“สัตว์”
บ. สตฺต /satta/				
ส. สรว /sarva/	}	>	สรรพ /sapṅ/	“ทั้งหมด”
บ. สพฺพ /sabba				
ส. อถรว /atharva/	}	>	ถรรป /ṅaṅthapṅ/	“คัมภีร์ถรรพเวท”
บ. อถพฺพ /athabba/				

ส. ศุรัมณ /ṣramaṇa/	}	>	ศรัมณ /saṭmaṇaṯ/	“สมณะ”
บ. สมณ /samaṇa/				
ส. ศุรัมณี /ṣramaṇii/	}	>	ศรัมณี /saṭmaṇiiṯ/	“นางศรัมณี”
บ. สมณี /samaṇii/				
ส. ศุรัมณโคตร /ṣramaṇa-gautra/	}	>	ศรัมณโคตร /saṭmaṇaṯkhootṯ/	“นางศรัมณโคตร”
บ. สมณโคตต /samaṇa-gautta/				
ส. ศุรฑฐา /ṣrddhaa/	}	>	ศรัทธา /saṯṯhaaṯ/	“ศรัทธา”
บ. สฑฐา /saddhaa/				
ส. อาธรรม /aadharma/	}	>	อาธรรม /ʔaaṯṯhamṯ/	“ไม่มีธรรมะ”
บ. อาธมม /aadhamma/				
ส. อธิสถาน /adhistaana/	}	>	อธิสถาน /ʔaṯṯhitṯṯhaanṯ/	“อธิษฐาน”
บ. อธิฐาน /adhittṯhaana/				
ส. อรุทธรม /artha-dharma/	}	>	อรุทธรม /ʔaṯṯṯhamṯ/	“ธรรมที่มีประโยชน์”
บ. อตุทธมม /atthadhamma/				
ส. อรุทธคาถา /artha-gaathaa/	}	>	อรุทธาธิบาย /ʔṯṯhaṯṯkhaaṯṯhaaṯ/	“คำอธิบาย”
บ. อตุทธคาถา /atthagaathaa/				
ส. ธรรมจักร /dharma-cakra/	}	>	ธรรมจักร /ṯhamṯmaṯcakṯ/	“ธรรมจักร”
บ. ธมมจกุก /dhamma-cakka/				
ส. เทศนา /deiṣanaa/	}	>	เทศนา /ṯheeṯsaṯnaaṯ/	“เทศนา”
บ. เทสนา /daisanaa/				
ส. ธรรมกรก /dharma-karaka/	}	>	ธรรมกรก /ṯhamṯmaṯkaṯrokṯ/	“หม้อกรองน้ำ”
บ. ธมมกรก /dhamma-karaka/				
ส. โพธิสัตตว /baudhi-sattava/	}	>	โพธิสัตว /phooṯṯhiṯsaṯṯ/	“พระโพธิสัตว”
บ. โพธิสัตต /baudhisatta/				
ส. เชยฐฐ /ṯyaisṯṯha/	}	>	เชยฐฐ /cheeṯṯ/	“เลิศที่สุด”
บ. เชยฐฐ /jaitṯṯha/				
ส. กัลยา /kalyaa/	}	>	กัลยา /kaṯṯyaaṯ/	“น่ารัก”
บ. กณญา /kaṇṇaa/				

ส. กรมนุ /karman/	}	>	กรรม /kam ^T /	“กรรม”
บ. กम्म /kamma/				
ส. มหาสตุตว /maaaa-sattava/	}	>	มหาสัตว /ma ^T haa ^T sat ^T /	“พระโพธิสัตว์”
บ. มหาสตุต /mafaasatta/				
ส. สุวรรณ /suvarṇa/	}	>	สุพรรณ /su ^T phan ^T /	“ทอง”
บ. สุวณฺณ /suvanṇa/				

นอกจากนี้คำภาษาบาลี-สันสกฤตที่มีเสียงใกล้เคียงกันและอาจเปลี่ยนแปลงมาสู่ภาษาไทยได้รูปเดียวกันในมหานาคาคำหลวงก็จะเลือกใช้รูปเขียนที่ตรงกันกับหรือใกล้เคียงกับรูปเขียนในภาษาสันสกฤตมากกว่า

ตัวอย่าง

ส. กนิษฐ /kanistha/	}	>	กนิษฐ /kanit ^T /	“น้อง”
บ. กนิฏฐ /kanitttha/				
ส. อากาศ /aakaṅa/	}	>	อากาศ /aa ^T kaat ^T /	“อากาศ”
บ. อากาส /aakaasa/				
ส. เทศนา /daiṅanaa/	}	>	เทศนา /thee ^T sa ^T naa ^T /	“สอน”
บ. เทสณา /daisanaa/				
ส. ทศนช /daṅanakha/	}	>	ทศนช /thot ^T sa ^T nak ^T /	“นิ้วทั้งสิบ”
บ. ทสณช /dasa-nakha/				
ส. ศาชา /ṅaakhaa/	}	>	ศาชา /saa ^T khaa ^T /	“กิ่ง, ก้าน”
บ. สชชา /saakhaa/				
ส. ศาลา /ṅaalaa/	}	>	ศาล /saan ^T /	“แดน”
บ. สาลา /saalaa/				
ส. ศาสน /ṅaasana/	}	>	ศาสน /saat ^T /	“คำสอน”
บ. สาสณ /saasanaa/				
ส. ศิริราวยว ṅaniiraavayava/	}	>	ศรียาพย /sa ^T ri ^T raa ^T pha ^T yop ^T /	“ร่างกายและอวัยวะ”
บ. สรียาวยว /sariiraavayava/				

ส. โศก /ṣauka/	}	>	โศก /sook ^T /	“โศก”
บ. โสก /sauka/				
ส. หิงษา /hiṅṣa/	}	>	หิงษา /hiṅ ^T saa ^T /	“เบียดเบียน”
บ. หิงสา /hiṅṣaa/				
ส. ศील /ṣiila/	}	>	ศีล /siin ^T /	“ศีล”
บ. สील /siila/				
ส. อาวาศ /aaavaaṣa/	}	>	อาวาศ /ṛaa ^T waat ^T /	“ที่อยู่”
บ. อาวาส /aavaasa/				
ส. อคร /agra/	}	>	อัคร /ṛak ^T /	“อัคร”
บ. อคฺค /agga/				
ส. พุทธภาษิต /buddha-bhaasita/	}	>	พุทธภาษิต /phut ^T (tha ^T)phaa ^T sit ^T /	“คำสอนของพระพุทธเจ้า”
บ. พุทธภาษิต /buddha-bhaasita/				
ส. จกร /cakra/	}	>	จักร /cak ^T /	“แผ่นดิน”
บ. จกฺก /cakka/				
ส. ทศพล /daṣa-bala/	}	>	ทศพล /thot ^T sa ^T phon ^T /	“คำใช้เรียกพระพุทธเจ้า”
บ. ทสพล /dasa-bala/				
ส. ทศวิธ /daṣa-vidha/	}	>	ทศพิธ /thot ^T sa ^T phit ^T /	“ต่างๆ กันสิบประการ”
บ. ทสวิธ /dasa-vidha/				
ส. โทษ /dausa/	}	>	โทษ /thoot ^T /	“โทษ”
บ. โทส /dausa/				
ส. โคตร /gautra/	}	>	โคตร /khoot ^T /	“โคตร”
บ. โคตฺต /gautta/				
ส. เกศ /kaiṣa/	}	>	เกศา /kee ^T saa ^T /	“ผม”
บ. เกส /kaisa/				
ส. กุศล /kuṣala/	}	>	กุศล /ku ^T son ^T /	“กุศล”
บ. กุสล /kusala/				
ส. มหิษี /mahisii/	}	>	มหิษี /ma ^T hi ^T sii ^T /	“พระมเหสี”
บ. มหิสี /mahisii/				

ส. นาศ /naaṣa/	}	>	นาศ /naat ^T /	“หายไป, หมดไป”
บ. นาส /naasa/				
ส. เนตฺร /naitra/	}	>	เนตฺร /neet ^T /	“ดวงตา”
บ. เนตฺต /naitta/				
ส. นรลักษณ /nara-lakṣaṇa/	}	>	นรลักษณ /noo ^T ra ^T lak ^T /	“ลักษณะของคน”
บ. นรลักษณ /naralakkhaṇa/				
ส. ปิศาจ /piṣaaca/	}	>	ปิศาจ /pi ^T saat ^T /	“ปิศาจ”
บ. ปิศาจ /pisaaca/				
ส. รัตน /ratna/	}	>	รัตน /rat ^T /	“อัญมณี”
บ. รัตน /ratta/				
ส. สนฺโตษ /santausa/	}	>	สนฺโตษฐ /san ^T doot ^T /	“ยินดีในสิ่งที่ตนมี”
บ. สนฺโตส /santausa/				
ส. วงศ /vaṅṣa/	}	>	วงศ /woṅ ^T /	“เชือกสาย”
บ. วงส /vaṅsa/				
ส. วิศาล /viṣaala/	}	>	พิศาล /phi ^T saan ^T /	“กว้างใหญ่”
บ. วิศาล /visaala/				
ส. วิเศษ /viṣaiṣa/	}	>	พิเศษ /wi ^T seet ^T /	“พิเศษ”
บ. วิเสส /visaisa/				
ส. วิศุฑฺธ /viṣuddha/	}	>	พิศุฑฺธ /phi ^T sut ^T /	“บริสุทธิ์”
บ. วิศุฑฺธ /visuddhi/				
ส. วิจิตร /vicitra/	}	>	พิจิตร /phi ^T cit ^T /	“สวยงาม”
บ. วิจิตฺต /vicitta/				
ส. วิทกฺษ /vidakṣa/	}	>	พิทกษ /phi ^T thak ^T /	“ปกป้อง”
บ. วิทกฺข /vidakkha/				
ส. วินาศ /vinaaṣa/	}	>	พินาศ /phi ^T naat ^T /	“ย่อยยับ”
บ. วินาส /vinaasa/				
ส. วิสาขา /viṣaakhaa/	}	>	วิสาขา /wi ^T saa ^T khaa ^T /	“นางวิสาขา”
บ. วิสาขา /visaakhaa/				

ส. ยศสุ /yaʃas/	}	>	ยศ /yot ^T /	“ยศ”
บ. ยศ /yasa/				
ส. ยกษ /yakṣa/	}	>	ยักษ /yak ^T /	“ยักษ”
บ. ยกข /yakkha/				
ส. อรุถ /artha/	}	>	อรรถ /ʔat ^T /	“เนื้อความ”
บ. อตุถ /attha/				
ส. ลกษณ lakṣaṇa/	}	>	ลักษณ /lak ^T /	“ลักษณะ”
บ. ลกขณ /lakkhaṇa/				

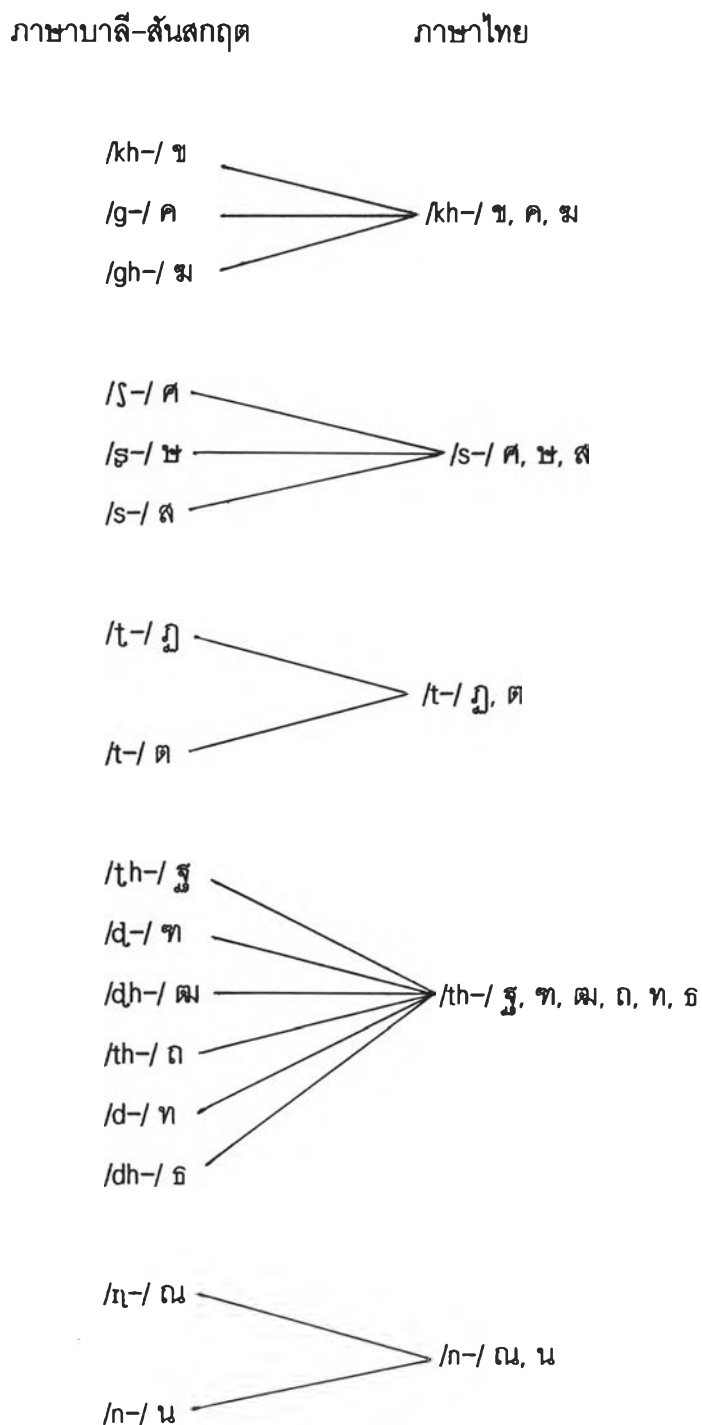
บางกรณีในมหาชาติคำหลวงอาจใช้รูปเขียนที่สร้างขึ้นเองโดยอาศัยรูปเขียนในภาษาสันสกฤตเป็นแบบเทียบ ทั้งๆ ที่เมื่อพิจารณาจากลักษณะทางเสียงแล้วคำนั้น น่าจะยืมมาจากภาษาบาลีมากกว่า เช่นคำว่า ทุนวิษฐุ /thun^T(na^T)wit^T/ “หมู่บ้านทุนวิภูฐุ” คำนี้น่าจะยืมมาจากภาษาบาลี ทุนวิภูฐุ /dunnivitt^ha/ แต่ในมหาชาติคำหลวงกลับใช้รูปเขียนซึ่งดูเหมือนเป็นรูปเขียนในภาษาสันสกฤต ทุนวิษฐุ ที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะนำคำนี้ไปเทียบกับคำอื่น เช่น เซษฐุ กนิษฐุ อัสษฐุ เป็นต้น

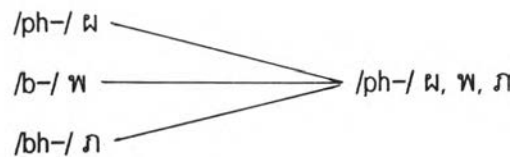
2.2 การใช้รูปเขียนที่หลากหลาย

ความหลากหลายทางรูปเขียนของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงเกิดจากการมุ่งเน้นในการบันทึกเสียงมากกว่าความพยายามในการรักษารูปเขียนให้ถูกต้องตามรูปเขียนในภาษาเดิม เนื่องจากมหาชาติคำหลวงเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อใช้สวด ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์ กล่าวไว้ในวรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1 (2529) ว่า “หนังสือมหาชาติคำหลวง ไม่ได้แต่งสำหรับพระเทศน์ แต่งสำหรับนักสวดสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟังเวลาไปอยู่บำเพ็ญการกุศลที่ในวัด” สืบเนื่องจากวิธีการเสพมหาชาติคำหลวงดังกล่าวนี้ผู้แต่งรวมทั้งผู้บันทึกมหาชาติคำหลวงลงเป็นลายลักษณ์จึงให้ความสำคัญแก่การบันทึกเสียงข้อความในมหาชาติคำหลวงมากกว่าคำนึงถึงวิธีการสะกดคำ ส่งผลให้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตส่วนใหญ่ที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงมีรูปเขียนที่หลากหลายออกไปต่างๆ นานา นอกจากนี้สาเหตุสำคัญประการหนึ่งเขียนคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงสามารถเขียนได้ต่างๆ กันไปนั้นเนื่องจากอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางเสียงของคำยืมจากภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมให้กลายมาเป็นไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรวมหน่วยเสียงหลายหน่วยในภาษาบาลี-สันสกฤตมาเป็นหน่วยเสียงเพียงเสียงเดียว

ในภาษาไทย ทำให้รูปเขียนในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมซึ่งมีลักษณะตรงกับลักษณะการถ่ายถอดเสียงแบบในลักษณะหนึ่งต่อหนึ่งเปลี่ยนมาใช้รูปเขียนหลายรูปแต่แทนเสียงเดียวกัน ทำให้รูปเขียนที่เคยแทนเสียงที่แตกต่างกันในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมมาแทนเสียงที่ซ้ำซ้อนกันในภาษาไทย

ตัวอย่าง

2.2.1 การใช้รูปพยัญชนะที่ต่างกันแต่ใช้แทนเสียงพยัญชนะต้นเดียวกัน ได้แก่ ความแตกต่างในการใช้รูป ค-ฆ แทนเสียงพยัญชนะต้น /kh-/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 1) ความแตกต่างในการใช้รูป ญ-ย แทนเสียงพยัญชนะต้น /y-/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 2) ความแตกต่างในการใช้รูป ฎ-ด แทนเสียงพยัญชนะต้น /d-/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 3) ความแตกต่างในการใช้รูป ฐ-ท-ธ แทนเสียงพยัญชนะต้น /th-/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 4) ความแตกต่างในการใช้รูป ณ-น แทนเสียงพยัญชนะต้น /n-/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 5) ความแตกต่างในการใช้รูป พ-ภ แทนเสียงพยัญชนะต้น /ph-/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 6) และความแตกต่างในการใช้รูป ศ-ษ-ส แทนเสียงพยัญชนะต้น /s-/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 7)

ตารางที่ 1 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะ ค-ฆ แทนเสียงพยัญชนะต้น /kh-/ เหมือนกัน

ค	ฆ
คคนานคร	คฆะนานคร
ศตุงคาร	ศตุงฆาร

ตารางที่ 2 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะ ญ-ย แทนเสียงพยัญชนะต้น /y-/ เหมือนกัน

ญ	ย
ญศ	ยศ
สมญา	สมยา

ตารางที่ 3 : ตารางการใช้รูปพยัญชนะ ฎ-ด แทนเสียงพยัญชนะต้น /d/ เหมือนกัน

ฎ	ด
กรฎีกาภิรมย	กริดากิรม

ตารางที่ 4 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะ ฐ-ท-ธ แทนเสียงพยัญชนะต้น /th/ เหมือนกัน

ฐ	ท	ธ
กฐนที	กฐนที นทีทาร นามไทย	นทีธาร นามธอย

ตารางที่ 5 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะ ณ-น แทนเสียงพยัญชนะต้น /n/ เหมือนกัน

ณ	น
กัลยาณี	กัลยานี
คัคณานคร	คนนานคร
พรรณา	พรรนา
มณีนว	มนีนว
เสาวณี	เสาวนี

ตารางที่ 6 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะรูป พ-ภ แทนเสียงพยัญชนะต้น /ph-/ เหมือนกัน

พ	ภ
พรพิพัฒน์เทศ	พรพิภักบาท
มโนพิรมย	มโนภิรมย
มาภาภาสพิมล	มาภาภาสพิมล
อัมพูช	อัมภูช

ตารางที่ 7 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะรูป ศ-ษ-ส แทนเสียงพยัญชนะต้น /s-/ เหมือนกัน

ศ	ษ	ส
กษัตริศรพีราช		กษัตริสพีราช
กิงกิศวเรศูรราช		กิงกิสศูรราช
กุมารวีรัตนิกษุทาศิกา	กุมารวีรัตนิกษุทาศิกา	
ณเรศูร		ณเรศูร
ดาบศนี	ดาบษนี	
นรสีทอธิติศร	นรสีทอธิติศร	
นฤโสภ		นฤโสภ
พิไศรย		พิไส
พุทธพิบรرسی	พุทธพิบรرسی	
มฤชวาท		มฤชวาท
มหาษัตริ		มหาสัตรี
ราไชศูรย		ราไชศูรย
	ฤษีสีทธิ	ฤสีสีทธิ
ศุกษ	ษุกษ	
	สาร์พิษย	สาร์พิสย

2.2.2 การใช้รูปพยัญชนะที่ต่างกันแต่ใช้แทนเสียงพยัญชนะท้ายเดียวกัน ได้แก่ความแตกต่างในการใช้รูป ค-ค-ฆ แทนเสียงพยัญชนะท้าย /-k/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 8) ความแตกต่างในการใช้รูป จ-ฎ-ฏ-ฐ-ด-ต-ถ-ธ-ศ-ษ-ส แทนเสียงพยัญชนะท้าย /-t/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 9) ความแตกต่างในการใช้รูป ณ-น-ร-ล แทนเสียงพยัญชนะท้าย /-n/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 10) ความแตกต่างในการใช้รูป บ-ป แทนเสียงพยัญชนะต้น /-p/ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 11)

ตารางที่ 8 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะรูป ค-ค-ฆ แทนเสียงพยัญชนะท้าย /-k/ เหมือนกัน

ค	ค	ฆ
อนรรค	อนรรค	อนรรฆ

ตารางที่ 9 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะรูป จ-ฎ-ฏ-ฐ-ด-ต-ถ-ธ-ศ-ษ-ส แทนเสียงพยัญชนะ
ท้าย /-t/ เหมือนกัน

จ	ฎ	ฏ	ฐ	ด
นิราจ		กลิ้งคราฎร		
	วงกฎ	วงกฎ	ปราฐนา	ภักตานุโมทนา
				สวัษติ สวาด สันโตด

จ	ง	น	ว	ด
		<p>อสังหาริมทรัพย์</p>	<p>อสังหาริมทรัพย์</p>	<p>อสังหาริมทรัพย์</p> <p>อสังหาริมทรัพย์</p>

ต	ถ	ท	ธ
<p data-bbox="330 1401 498 1437">ภัตตานุโมทนา</p> <p data-bbox="346 1764 482 1800">สนโรยบาต</p>	<p data-bbox="589 1102 691 1138">ปราถนา</p> <p data-bbox="589 1283 691 1319">พิถยาภพ</p>	<p data-bbox="777 1226 911 1310">พรพิภัทภท พิทยาภพ</p> <p data-bbox="824 1589 863 1626">โรท</p> <p data-bbox="777 1764 911 1800">สนโรยบาท</p>	<p data-bbox="992 1226 1172 1263">พรพิพัทธดศณธ</p> <p data-bbox="1063 1589 1102 1626">โรธ</p>

ด	ณ	ท	ธ
อมิตรดา อากาด อุบติ		อากาท	

ค	ช	ส
โกฐาค	กรรกษ กาลังคราชฎ(ร) โกษฐาษ จตุรพิธบรรลษษย	กรรกส โกฐาส จตุรราพิธบรรลส
ดาบศ	ดาบษ	
ทศนช		ทสนช
ทาศ	ทาช	
โทศ	โทษ	
นมัสการ		นมัสการ
	นिरาช	
มุขษดี	มุขลดี	
พิเศศ	พิเศษ	
รัตโนภาค	รัตโนภาษ	
ราชเอารศ		ราชเอารส
โลกสาศดา	โลกสาษดา	
		สวัสติ
สวาศ	สันโดษฐ	

ค	ช	ส
ศาสน อัครศาสน โภภาค	ศาสน อสังขวิศาล อกรรม โภภาช	 อรรถศาสน

ตารางที่ 10 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะรูป ญ-ณ-น-ร-ล แทนเสียงพยัญชนะท้าย /-n/ เหมือนกัน

ญ	ณ	น	ร	ล
ชาญ	กัณหา	กันหา กันดาน	กันดาร	กันดาล
	ชาณ	ทันท	นเรสูร	
	ทัณท	นเรสูน	บริพาร	
		บริพาน	บุรยเกษตร	
		บุญเกษตร	พयर	
		พยน	ราชมารดา	
		ราชมานดา	สถาร	
		สถาน	สมิปการ	สมิปกาล
		อาสุน	อาสูร	
		อาศณ	อาศน	

ตารางที่ 11 : ตารางแสดงการใช้รูปพยัญชนะรูป บ-ป แทนเสียงพยัญชนะท้าย /-p/ เหมือนกัน

บ	ป
กรรมบบ	กรรมบป
พุทธกาศบบ	พุทธกาศบป
รูป	รูป

2.2.3 การใช้กับไม่ใช้รูปพยัญชนะที่ไม่ออกเสียงท้ายพยางค์กับท้ายคำ ความแตกต่างเช่นนี้เป็นผลมาจากการการสูญเสียท้ายพยางค์ของคำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวง บางกรณีผู้บันทึกมหาชาติคำหลวงก็ละเลยไม่เขียนรูปอักษรที่ไม่ออกเสียง บางกรณีก็เขียนเพื่อรักษารูปตามภาษาเดิมไว้ เป็นไปได้ว่าในสมัยที่บันทึกมหาชาติคำหลวงได้เกิด

กระแส 2 กระแสที่เกี่ยวกับการบันทึกคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตขึ้น คือกระแสการบันทึกเท่าที่ได้ยินเสียง กับกระแสความพยายามในการรักษารูปเขียนในภาษาเดิมไว้ แม้รูปเขียนนั้นจะไม่ตรงกับรูปในภาษาเดิมเสียทั้งหมดก็ตาม (ดูตัวอย่างในตารางที่ 12)

ตารางที่ 12 : ตารางแสดงรูปเขียนที่แตกต่างกันเนื่องมาจากการใช้กับไม่ใช่รูปพยัญชนะ ที่ไม่ออกเสียงท้ายพยางค์กับท้ายคำ

+ รูปพยัญชนะท้ายคำที่ไม่ออกเสียง	- รูปพยัญชนะท้ายคำที่ไม่ออกเสียง
กรสถาปน	กรสถาป
พงษ์	พ
พันธ	พัน
สับท	สับ
สุรย	สุร
หัตถ	หต
องค	อง

2.2.4 การใช้หรือไม่ใช้เครื่องหมายบางอย่าง ได้แก่ เครื่องหมายทัณฑฆาต วิสรรชนีย์ ไม้หันอากาศ นฤคิต ไม้ไต่คู้ ไม้้มลาย รวมทั้งการใช้หรือไม่ใช้รูป ร หัน ความแตกต่างดังนี้อาจสืบเนื่องมาจากอักขรวิธีที่ยังไม่คงรูปแบบตายตัวในสมัยที่บันทึกมหาชาติคำหลวงก็เป็นได้

2.2.4.1 การใช้กับไม่ใช่เครื่องหมายทัณฑฆาตกับรูปพยัญชนะที่ไม่ออกเสียง (ดูตัวอย่างในตารางที่ 13)

2.2.4.3 การใช้กับไม้ใช้เครื่องหมายไม้หันอากาศ (ดูตัวอย่างในตารางที่

15)

ตารางที่ 15 : ตารางแสดงการใช้กับไม้ใช้เครื่องหมายไม้หันอากาศ

+ ไม้หันอากาศ	- ไม้หันอากาศ
นิลาญชั้น	นิลาญชน
ปรลัย	ปรลย
จรัสถนน	จรัสถนน

2.2.4.4 การใช้กับไม้ใช้เครื่องหมายนฤคหิต (ดูตัวอย่างในตารางที่ 16)

ตารางที่ 16 : ตารางแสดงการใช้กับไม้ใช้เครื่องหมายนฤคหิต

+ นฤคหิต	- นฤคหิต
พิ	พงษ
ราชสมบัติ	ราชสมบัติ
สัญญา	สมญา
สับท	สบ
สมบัติ	สมบัติ
สโพธิ	สมโพธิ
สยง	สมยง
อาศรม	อาศรม

2.2.4.5 การใช้กับไม้ใช้ไม้ไต่คู้ (ดูตัวอย่างในตารางที่ 17)

ตารางที่ 17 : ตารางแสดงการใช้กับไม้ใช้ไม้ไต่คู้

+ ไม้ไต่คู้	- ไม้ไต่คู้
สหัสเสริญ	สหัสเสริญ

2.2.4.6 การใช้กับไม้ใช้รูปไม้มลาย (ดูตัวอย่างในตารางที่ 18)

ตารางที่ 18 : ตารางแสดงการใช้กับไม้ใช้รูปไม้มลาย

+ ไม้มลาย	- ไม้มลาย
นามโดย	นามธย
มหามโหสวรรย	มหามหัยสวรรย
สุราโดยโลกย	สุราลัยโลกย
อาโดย	อาลัย

2.2.4.7 การใช้กับไม้ใช้ ร หัน (ดูตัวอย่างในตารางที่ 18)

ตารางที่ 18 : ตารางแสดงการใช้กับไม้ใช้ ร หัน

+ ร หัน	- ร หัน
นารรถ	นารถ
บริบูรณ	บริบูรณ
บูรพปภานา	บูรพปภานา
มรรคา	มรรคา
ศรีสมบูรณ์	ศรีสมบูรณ์

การเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์

ปราณี กุลละวณิช (2525) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านไวยากรณ์ไว้ 2 ระดับ คือ การเปลี่ยนชนิดของหน้าที่ทางไวยากรณ์ และการเปลี่ยนวิธีการแสดงหน้าที่ทางไวยากรณ์ การเปลี่ยนชนิดของหน้าที่ทางไวยากรณ์คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับและมีผลกระทบต่อระบบไวยากรณ์ของภาษา เช่น การแสดงเพศ พจน์ กาล การก เป็นต้น ส่วนการเปลี่ยนวิธีการแสดงหน้าที่ทางไวยากรณ์ได้แก่การเปลี่ยนวิธีการแสดงหน้าที่ทางไวยากรณ์จากการเปลี่ยนแปลงรูปคำ (inflection) มาเป็นการใช้บุพบทอย่างกรณีที่เกิดขึ้นในภาษาอังกฤษปัจจุบัน หรือการเปลี่ยนแปลงการเรียงลำดับคำ (word order) ไปจากเดิม นอกจากนี้ยังอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงชนิดและหน้าที่ของคำ

แม้ภาษาบาลีสันสกฤตจะเป็นภาษาต่างตระกูลกับภาษาไทย คือภาษาบาลี-สันสกฤต มีวิธีแสดงความหมายทางไวยากรณ์ด้วยการให้วิภक्ति์แสดงความหมายทางไวยากรณ์อันได้แก่ การ มาลา วาก การก เพศและจำนวน ในขณะที่ภาษาไทยแสดงหน้าที่ทางไวยากรณ์โดยการใช้ตำแหน่ง และลำดับคำเป็นหลัก แต่ร่องรอยการเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์จากภาษาบาลี-สันสกฤตมาสู่ภาษาไทยกลับไม่ปรากฏมากนัก เนื่องจากการลักษณะการยืมคำภาษาบาลี-สันสกฤตของภาษาไทยที่ยืมภาษาบาลี-สันสกฤตมาแต่เฉพาะคำที่ไม่ประกอบวิภक्ति์ หรือที่เรียกในภาษาสันสกฤตว่า ศัพท์ ทำให้การเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์ของคำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงจำกัดอยู่เพียงการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของคำและการเปลี่ยนแปลงลำดับของคำเท่านั้น

1. การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ทางไวยากรณ์

ในภาษาบาลี-สันสกฤตสามารถจำแนกชนิดของคำได้ 5 ชนิด ได้แก่ คำนาม (noun) คำสรรพนาม (pronoun) คำคุณศัพท์ (adjective) คำกริยา (verb) และคำสันธาน (conjunction) ส่วนคำวิเศษณ์ (adverb) นั้นเกิดจากการนำคุณศัพท์ หรือคำ กริยากรตุมาประกอบเข้ากับวิภक्ति์ที่ 2 วิภक्ति์ที่ 3 หรือวิภक्ति์ที่ 5 ส่วนชนิดของคำในภาษาไทยนั้นประกอบด้วย คำนาม คำสรรพนาม คำกริยา คำคุณศัพท์ และคำวิเศษณ์ คำบุพบท (preposition) และคำสันธาน คำภาษาบาลี-

สันสกฤตส่วนใหญ่ที่ยืมเข้ามาใช้ในมหานิติคำหลวงจะยังคงชนิดของคำไว้เหมือนในภาษาเดิม คำที่เกิดการเปลี่ยนแปลงชนิดของคำนับว่ามีน้อยมาก

การเปลี่ยนแปลงชนิดของคำจากภาษาบาลี-สันสกฤตมาสู่มหานิติคำหลวงส่วนใหญ่ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากคำนามกลายเป็นคำกริยา ที่เป็นอย่างนี้อาจอธิบายได้ว่า เป็นเพราะภาษาไทยจะไม่นิยมยืมคำภาษาบาลี-สันสกฤตที่เป็นกริยาแท้ หรือที่เรียกในภาษาบาลี-สันสกฤตว่า กริยาอาชยาด และไม่นิยมยืมคำที่เป็นธาตุ หรือรากศัพท์ของภาษาบาลี-สันสกฤตมาใช้โดยตรง แต่นิยมยืมจากคำที่เป็นคำที่เป็น ศัพท์ หรือคำที่ยังไม่ได้ประกอบเข้ากับวิภक्ति์นาม ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นคำที่เกิดจากการนำธาตุ หรือรากศัพท์มารวมเข้ากับหน่วยท้ายศัพท์ ซึ่งอาจเป็นคำนาม คำคุณศัพท์ หรือคำกริยาทุกอย่างใดอย่างหนึ่งหรือมากกว่าก็ได้ คำที่เป็น ศัพท์ ส่วนใหญ่ที่ยืมเข้ามาใช้ในมหานิติคำหลวงมักเป็น นามศัพท์ หรือคำศัพท์ที่ต้องประกอบเข้ากับวิภक्ति์นาม นามศัพท์อาจใช้เป็นคำนาม หรือคำคุณศัพท์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง 2 อย่างก็ได้ นามศัพท์เหล่านี้เมื่อนำเข้ามาใช้ในภาษาไทยก็อาจเปลี่ยนมาเป็นคำกริยาแทนได้ กรณีเช่นนี้ความหมายหลักของคำยืมที่ให้ในภาษาไทยมักเป็นความหมายของธาตุ หรือความหมายของธาตุกับหน่วยหน้าศัพท์ การเปลี่ยนแปลงชนิดของคำจากภาษาบาลี-สันสกฤตมาสู่มหานิติคำหลวงมีดังนี้

1.1 การเปลี่ยนแปลงจากคำนามมาเป็นคำกริยา (ดูในตารางที่ 19)

ตารางที่ 19: ตารางแสดงการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ทางไวยากรณ์จากคำนามมาเป็นคำกริยา

การเปลี่ยนแปลงจากคำนามมาเป็นคำกริยา	
ภาษาบาลี-สันสกฤต	มหานิติคำหลวง
บ. โชติ “แสง, ความสว่างาม, ดาว”	โชติ “ช่วง, เปล่งเป็นประกาย”
บ. ทุจฺจริตฺ ส. ทุจฺจริต “ความประพัตติที่ไม่ดี”	ตุจฺจริต “ทำผิด”
บ. ปริสุทฺธิ “ความสะอาดหมดจด”	บริสุทฺธ, บริสุทฺธิ “สะอาดหมดจด”
บ. ส. มท “ความมัวเมา, ความมีนเมา”	มท “ตมมัน”
บ. วิริยฺ ส. วิริย “ความกล้าหาญ”	พยน, พयर “พยายาม”
บ. ส. คณน “การนับ”	คณนา “นับ”

1.2 การเปลี่ยนแปลงจากคำคุณศัพท์มาเป็นคำกริยา (ดูในตารางที่ 20)

ตารางที่ 20: ตารางแสดงการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ทางไวยากรณ์จากคำคุณศัพท์มาเป็นคำกริยา

การเปลี่ยนแปลงจากคำคุณศัพท์มาเป็นคำกริยา	
ภาษาบาลี-สันสกฤต	มหาชาติคำหลวง
บ. เขฏฐ ฐ. เขษฐ “ดีที่สุด, เลิศที่สุด”	เขฐ, เขษฐ “เป็นเลิศที่สุด”
บ. ปกาสิต “ซึ่งได้รับการบอกให้ทราบ”	ปกาสิต “บอก”
บ. โปราณ “เก่า”	โบราณ “เก่า”
ส. สุมณสุ “ซึ่งชอบ, ซึ่งพอใจ”	สัมมันศ, สุมันศ “ดีใจ”
บ. ส. อาตุร “ซึ่งเจ็บปวด, ซึ่งอ่อนแอ”	อาตุร “เศร้าโศก”

1.3 การเปลี่ยนแปลงจากคำคุณศัพท์และคำนามมาเป็นคำกริยา (ดูในตารางที่ 21)

ตารางที่ 21: ตารางแสดงการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ทางไวยากรณ์จากคำคุณศัพท์และคำนามมาเป็นคำกริยา

การเปลี่ยนแปลงจากคำคุณศัพท์และคำนามมาเป็นคำกริยา	
ภาษาบาลี-สันสกฤต	มหาชาติคำหลวง
บ. ส. จร “ซึ่งเคลื่อนไป; การเคลื่อนที่”	จร “เร่ร่อน, ไป”
บ. ส. ตป “ซึ่งเผาไหม้; ความร้อน, ”	ตป “รุ่มร้อน, เราร้อน”
บ. ส. พาล “อ่อนเยาว์, เวลา; เด็ก, คนโง่เขลา”	พาล “เด็ก, มีอายุน้อย, ชั่วร้าย”
บ. ส. สุข “สบาย, ความสุข”	สุข “สุข, สบาย”
บ. สปุปาย “เหมาะสม, ความช่วยเหลือ”	สเบย, สเบอย, เสบอย “สบาย, ไม่เจ็บไข้”

1.4 การเปลี่ยนแปลงจากคำนามมาเป็นคำคุณศัพท์ (ดูในตารางที่ 22)

ตารางที่ 22: ตารางแสดงการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ทางไวยากรณ์จากคำนามมาเป็นคำคุณศัพท์

การเปลี่ยนแปลงจากคำนามมาเป็นคำคุณศัพท์	
ภาษาบาลี-สันสกฤต	มหาชาติคำหลวง
บ. ส. มูล “ราก, รากฐาน”	มูล “มาก”
บ. ส. อลงการาติเรก “การตบแต่งอย่างมากมาย”	ลงการาติเรก, ลังการาติเรก, อลงการาติเรก “มากมาย, ยิ่งใหญ่”
บ. ส. อาทิ “การเริ่มต้น, สิ่งแรก, ลำดับแรก”	อาทิ “แรก”
ส. อติเรก “ความมากมาย, ระดับที่สูงส่ง”	อติเรก “มาก, ยิ่ง, ประเสริฐ, ดีเลิศ”

1.5 การเปลี่ยนแปลงจากคำคุณศัพท์มาเป็นคำนาม (ดูในตารางที่ 24)

ตารางที่ 24: ตารางแสดงการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ทางไวยากรณ์จากคำคุณศัพท์มาเป็นคำนาม

การเปลี่ยนแปลงจากคำคุณศัพท์มาเป็นคำนาม	
ภาษาบาลี-สันสกฤต	มหาชาติคำหลวง
บ. ส. กล “ซึ่งเคลื่อนไหว”	กล “เหตุผล”
บ. ส. อจรจทก “ซึ่งเหมือนกับใบไม้ประดับอยู่ที่ อก”	จรจก, อจรจทก, อจรจกะ “ใบไม้ประดับอยู่ที่ อก”
ส. กนิษฐ “อ่อนเยาว์ที่สุด, เล็กที่สุด”	กนิฐ, กนิษฐ “น้อง”
ส. นามเษย บ. นามเษย “ซึ่งตั้งชื่อ, ซึ่งให้ชื่อ”	นามไทย, นามโรย “ชื่อ”

2. การเปลี่ยนแปลงลำดับคำ

โดยทฤษฎีแล้วคำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ประสมหรือสมาสกันจะนำมาเรียงลำดับได้
ค่อนข้างอิสระทั้งนี้สุดแท้แต่ความสัมพันธ์ที่คำทั้ง 2 นั้นมาประกอบกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ
ปรากฏอยู่ในคำประพันธ์ แต่หากเป็นภาษาที่ใช้สนทนากันทั่วไป ดังภาษาสันสกฤตที่ใช้เป็นบท
สนทนาในบทละครสมัยมหากาพย์ ส่วนใหญ่แล้วจะนำคำขยายมาวางไว้หน้าคำที่ถูกขยายเช่น

เดียวกับภาษาอินโด-ยูโรเปียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาอินโด-ยูโรเปียนสาขาเยอรมนิก ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า โดยปรกติภาษาบาลี-สันสกฤตเป็นภาษาที่วางส่วนขยายไว้หน้าคำที่ถูกขยาย ในขณะที่ภาษาไทยจะวางส่วนขยายไว้ท้ายคำที่ถูกขยายเสมอ เมื่อคำภาษาบาลี-สันสกฤตถูกยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงแม้จะมีการนำคำมาสมาสกันยาวๆ ตามความนิยมความภาษาสันสกฤตร้อยแก้วในยุคมหากาพย์ แต่คำจำนวนมากกลับนิยมเรียงลำดับโดยวางส่วนขยายไว้ท้ายคำที่ถูกขยาย แม้จะสามารถวิเคราะห์ความหมายให้สอดคล้องกันได้ทั้งในภาษาบาลีและสันสกฤตเดิม และที่ใช้ในมหาชาติคำหลวง แต่อาจกล่าวได้ว่าความนิยมในการวางส่วนขยายไว้ท้ายคำที่ถูกขยายนี้เป็นลักษณะพิเศษที่ภาษาบาลี-สันสกฤตพยายามปรับเปลี่ยนให้เข้ากับลักษณะไวยากรณ์ของภาษาไทย เปรียบเทียบการเรียงลำดับคำบางคำในมหาชาติคำหลวงเทียบกับคำบาลี-สันสกฤต ในตารางที่ 25

ตารางที่ 25 : ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงกับการเรียงลำดับคำในภาษาเดิม

มหาชาติคำหลวง	ภาษาบาลี-สันสกฤต
กฏยุดม, กฏิตยุดม “กฏี-สูงสุด”	ส. อุตตม-กฏี “สูงสุด-กฏี”
กุมารวิรัตน “เด็ก-แก้ว”	ส. รตน-กุมาร “แก้ว-เด็ก”
เกษาสเวตฺร “นม-ขาว”	ส. สเวต-เกศ “ขาว-นม”
คชสารสเวตฺร “ช้าง-ขาว”	ส. สเวต-คช “ขาว-ช้าง”
คณอนเนก “กลุ่ม-กลุ่มมาก”	บ. ส. อนเนก-คณ “มาก-กลุ่ม”
คิริ(ยวงกฎ) “เขา-วงกฎ”	บ. วงกฎ-คิริ “วงกฎ-เขา”
จักรธค(ง) “จักร-ยิง”	ส. อคฺร-จกฺร “ยิง-จักร”
ญาตีอุดม “ญาติ-สูงสุด”	บ. อุตตม-ญาติ “สูงสุด-ญาติ”
ธิดาราช “ลูกสาว-พระราช”	ส. ราช-ธิดา “พระราช-ลูกสาว”
นารวิรัตน “ผู้หญิง-แก้ว”	ส. รตน-นารี “แก้ว-ผู้หญิง”
เนตรยุกฺล “ตา-คู่”	ส. ยุกฺล-เนตร “คู่-ตา”
บุณบาหารกนก “ดอกไม้-สร้อย-ทอง”	ส. ปุชฺป-กนก-हार “ดอกไม้-ทอง-สร้อย”
บุรีรัตน, บุรีรัตน “เมือง-แก้ว”	ส. รตน-ปุร, รตน-ปุรี “แก้ว-เมือง”
บุรีราช “เมือง-พระราช”	บ.ส. ราช-ปุร, ส.ราช-ปุรี “พระราช-เมือง”

พราหมณ์จร "พราหมณ์-เร่ร่อน" พิชยเขตตฺร, พิชยเขตตฺร "เมือง-เขตตฺร" ภาคฺยบวร "ความโชคดี-เลิศ" ภุตคณนิกรอมฺร "ผี-คนเทพ-หมู่-เทวดา" โมหมศรฺรย "ความหลง-แปลก" รศธฺรรม "รส-ธรรมะ" สถานนิกโรธารามรจิตฺร "สถานที่-อารามชื่อ นยโคธ-สี่สคไส" สยฺภวนารตบวร "พระพุทธเจ้า-ที่พึ่ง-เลิศ" สธฺรลิต "สระน้ำ-เย็น" สาศนพุทธศิลวสุทฺธ, สาศนพุทธศิลวิสุทฺธิ "คำสอน-พระพุทธเจ้า-ศีล-บริสุทธิ์" อสังฺภวิศาล, อสังฺภวิศาล "ต้นไม้-ใหญ่" อการอศฺจรรย "ลักษณะ-แปลก" เอารศฺรตฺน "ลูก-แก้ว" เอารสบวร "ลูก-เลิศ" โอธฺรราช "ลูก-พระราช"	บ. ส. จร-พฺรามาณ "เร่ร่อน-พราหมณ์" ส. เขตตฺร-พิชย "เขตตฺร-เมือง" บ. บวร-ภาค "เลิศ-ความโชคดี" ส. ภุต-คณ-อมฺร-นิกร "ผี-คนเทพ-เทวดา- หมู่" ส. อาศฺจฺรย-โมห "แปลก-ความหลง" ส. ธฺรรม-รส "ธรรม-รส" ส. นยโคธฺร อาราม-จิตฺร-สถาน "อารามชื่อ นยโคธ-สี่สคไส-สถานที่" บ. บวร-นาถ-สยฺภ "เลิศ-ที่พึ่ง-พระพุทธ เจ้า" ส. สิต-สรส "เย็น-สระน้ำ" ส. วิศฺทฺธ-ศิล-พุทธศาศนา "บริสุทธิ์-ศีล- พระพุทธเจ้า-คำสอน" บ. วิศาล-อสงฺสคต "ใหญ่-ต้นไม้" ส. อาศฺจฺรย อการ "แปลก-ลักษณะ" ส. รตฺน-เอารส "แก้ว-ลูก" บ. บวร-โอธฺร "เลิศ-ลูก" บ. ราช-โอธฺร "พระราช-ลูก"
--	--

การเปลี่ยนแปลงทางความหมาย

คำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ยืมเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวง นอกจากจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียง ทางรูปเขียน และทางไวยากรณ์แล้ว ยังเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับความหมายของคำ หรือกลุ่มคำอีกด้วย ความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปมีลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้

* คำว่า จรพฺรามาณ เป็นคำที่ไม่ปรากฏใช้จริงในภาษาบาลี-สันสกฤต รูปที่แสดงไว้ในตารางที่ 25 เป็นเพียงรูปสันนิษฐานที่น่าเป็นไปได้เมื่อเทียบกับคำว่า พราหมณ์จร ที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงเท่านั้น

1. การเบี่ยงเบนความหมายไปจากภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม

การเบี่ยงเบนความหมายไปจากภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมทำให้ความหมายของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงมีความหมายแตกต่างไปจากความหมายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมแต่ยังคงมีเค้าหรือเงาของความหมายเดิมอยู่ ความหมายของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงจึงยังคงมีความหมายที่ใกล้เคียงกับคำในภาษาเดิม ลักษณะการเบี่ยงเบนความหมายไปจากความหมายของคำในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมอาจเป็นการเพิ่มลักษณะเฉพาะให้กับความหมายของคำบาลี-สันสกฤตที่ยืมเข้ามาก็ได้

ตัวอย่าง

“มีพระกาลุรายีเถรเปนพินีนายก อิกอาจารย์ศราพกญีบหมื่น เนื่องคลื่นเปนบริพาร
ท่านแล ปดมคมเนนยาวกบิลวตุฏโศมาสิ ทกเสด็จยงกบิลพัสดุบุรีราช อันเปนอาทิตำเนือร
ท่านนั้นน . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 16-19)

กบิลพัสดุบุรีราช “เมืองหลวงชื่อกบิลพัสดุ์” < กบิลวตุฏ-ปุรี-ราช “พระราชเจ้า
นครชื่อกบิลพัสดุ์” < ส. กบิลวตุฏ “ชื่อเมืองหลวงของแคว้นสักกะ” + บ. ส. ปุรี, ปุรี “เมือง” + บ.
ส. ราช “ผู้ปกครอง, การคุ้มครอง”

“จำเรอญราชฎรสบเกษตร ทุกประเทศเมืองเกษมเปรมปราสาสุสานติ ในเมื่อกา
ลักษณะนั้นน ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 133-134)

เกษม “มีความสุข” < ส. เกษม “สะดวกสบาย, เห็นพ้องด้วย, สงบ, ปลอดภัย; ที่พัก,
สถานที่, ความปลอดภัย, ความมั่งคั่ง”

“จึงเจ้ามัทรีเจลอย ว่าพ่อเอยไซ่ต่งใจ แก่ความกำหนด ในตรกัฏฐีธา แลข้าจมา
ในที่นี้ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 91 บรรทัดที่ 50-51)

กวีธา “มีเพศสัมพันธ์” < ส. กวีธา “การเล่น, กีฬา, การพูดเล่น”

“อินทรกนังแนบแทบไสยาสน์ แห่งอาตมชรายา อันกริฎาภิรมย์บันทมทิพยอนรรค
ในสวนสวรรค์พิศาล...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 236-238)

กริฎาภิรมย์ “การหาความสุขจากการมีเพศสัมพันธ์” < กวีธา อภิรมย์ “รื่นรมย์กับ
การเล่นกีฬา” < ส. กวีธา “การเล่น, กีฬา, การพูดเล่น” + ส. อภิรมย์ “ดีใจมาก, พอใจมาก, น่ารักมาก, สวยมาก”

“ชูชกยกความบมิท้าว กล่าวโดยพระฤๅษี กทูลคดีดั่งนี้”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 370-371)

คดี “เรื่องราว” < บ. ส. คดี “การไป, การจากไป, การอพยพ, ความก้าวหน้ก, ความ
สำเร็จ, ทาง, พื้นฐาน, แหล่ง, สภาพ, ลักษณะ, สภาวะ”

“จงเจ้าให้ทรัพย์แก่ชูชกาจารย์ มีประมาณแลสิ่งแลร้อย โสดเทอน ฯ ทาสีสต์ คือข้า
หญิงร้อยหนึ่งหมาย ฯ ทาสาสต์ คือข้าชายร้อยนางหมั่นน ฯ หตุถีสต์ คือเบื่องบันนคช
กำหนดร้อยหนึ่งแล ฯ อสุสสต์ คือแกสสะชนิโสด ฯ อุสุสสต์ คือโคโคตรกำนดสงงชยา ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 107-111)

โคโคตร “ฝูงวัว” < โค-โคตร < “คอกวัว” < บ. โค “วัว, วัวตัวผู้” + ส. โคตร “คอก
วัว”

“แลท้าวทงผีนแผ่นดินจักรแหล่งหล้า มมปุตต์ปฏิบัติจชวีวุนเดนิ อันพำนักนิแก่ลูกข้า
ครองสภนธ ฯ ปุชิตต์ คำนลคณอนนอกดิเรกเรื่องปรากฏ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 334-336)

จักร “แผ่นดิน” < ส. จกฺร “วง, แป้นหมุดสำหรับปั้นหม้อ, จักร, กงจักร, จำนวนมาก, กลุ่ม, โลก, โลกตามความเข้าใจของอินเดีย ประกอบด้วยภูเขาค้างคาวที่ล้อมรอบภูเขาค้างคาวที่เป็นหลักของโลกเป็นวงกลม”

“อันว่าเอกสามนตราชกีสงกุสมมาศมาลา คณนาได้แสนทองรังรองเนื้ออนรรค อีก
แก่นจันทอนันคร มาถวายแก่เจ้าจอมจักรจักรจันโลงราชภูร พระบาทพันธุมบดินันน ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 33 บรรทัดที่ 124-126)

จักรจักร “จักรที่ยอดยั้ง” ปรากฏในสำนวนว่า เจ้าจอมจักรจักร “เจ้าจอมจักรที่ยอด
ยั้ง, พระเจ้าจักรพรรดิ” < ส. จกฺร “จักร, กงจักร” + ส. อคฺร “จุด, จุดยอด”

“หนึ่งคือนางบัดดาจารย์ จาวณานิทยนิโรกตี...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 211)

จาวณา “นึกถึง, จดจ่อถึง” < บ. ส. วิจารณ “การใคร่ครวญ, การสะท้อน, การตรวจ
สอบ, การอภิปราย, ความลังเล, การเอาใจใส่, การสำรวจ, การสืบค้น, การเรียบเรียง, การวางแผน”

“อันว่าเบื้องบนพระแพศยันดรบรรมนารณายก ขตุติโย อันเปนดิลกโลกจุทามหา
กษัตราธิราช...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 408-409)

จุทา “ปิ่น” ปรากฏในสำนวน ดิลกโลกจุทามหากษัตราธิราช “พระมหากษัตริย์ผู้เป็น
ปิ่นประดับโลก” < ส. จุทา “จุก, กระจุกผม, ปอยผมที่อยู่เหนือรัดเกล้า, พิธีโกนจุก”

* เจ้าจอมจักรจักร “เจ้าจอมจักรที่ยอดยั้ง” น่าจะหมายถึง “พระวิษณุ” แต่ในมหาชาติคำหลวง
ใช้หมายถึง “เจ้าจักรพรรดิ” สืบเนื่องจากความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์ หรือพระมหากจักรพรรดิ
เป็นอวตารของพระวิษณุ

“อโหวตเรขฎิณี ข้าแต่ออกนางเปนเจ้าญอมห่อเกล้าชฎาธาร ทุกเมื่อ นันน ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 304-305)

ชฎาธาร “มุ่นผม” < ชฎา-ธาร “ซึ่งเทินมุ่นผมไว้, ผู้ที่เทินมุ่นผมไว้,ฤาษี (ส. พระศิวะ)”
< บ. ส. ชฎา “มุ่นผม” + บ. ส. ธาร “ซึ่งแบกไว้, ซึ่งเทินไว้, ซึ่งค้ำจุน”

“๑ นิโคธรวปเษชาติ ดั่งฤดั่งงไทรชรอมชรรชื้อ อรท้อทพบทางเดอร ๑ สีตจชาย
มโนรมม ร่มเยนเมอลมิตเมม พียงชลเศกสเบอยใจ ๑ สนุดานวิสเมนุดาน หวยโตเดอรแดด
ร้อน ดับไ้ช้อนกันหายหิว. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 258-260)

ชลเศก “ฝนตก” < ชล-เศก “การหลังน้ำ, การรดน้ำ” < บ. ส. ชล “น้ำ” + บ. ส. เศก
“การหลัง, การรด”

“รอยมิงบย้าชีหนาหนด นักบวดด้วยดบศรี แต่ก่อนฤ. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 81)

ชี “นักบวช” < ส. ชี “คำแสดงความเคารพ”

“ปรดิทินางบไหวไฟ โตแต่หลังมา ฤานเจ้า เยตธิณฺณสุสปาทำสุ จิงญาติกกามือ
ฝาก แลบมีชันหมากไหวมาถาม กล่าวนี้. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 78-79)

ญาติกกา “ญาติ” < บ. ญาติ “ซึ่งเกี่ยวข้องกับญาติ, ซึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์อัน
เครือญาติ”

“เม ในเมื่อฤ สตุโต อันเปนตบญสัดบุรุษ เผ่าพระพุทธรเจ้าทงหลาย. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 51-52)

ตบุง “บุคคล” ปรากฏในสำนวนว่า ตบุงสัตว์บุรุษ “บุคคลผู้เป็นคนดี” < บ. ตบุง ส. ตบุง, ตบุง “ผอม, บาง, เล็ก, อ่อน, ร้าง, ร่างกาย, ตนเอง”

“ดูกรซึ่งครูอาจารย์ อันว่าสรรพเพชญดาญาณนี้เป็นที่รัก แห่งภูณักในสงสารมีปรมาณน้อย ได้ร้อยเท่าพันแสนทวี กว่าสองกุมารกุมาริฎนี้แล ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 189-190)

ทวิ “เท่า” < ส. ทวิ “สอง”

“อันว่าพระราชชนนีทรพล ด้วยทุกขานลอันมากแล . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 354-355)

ทุกขานล “ความทุกข์ยาก” < ทุกข์ ี อนล “ไม่เพียงพอและลำบาก” < บ. ทุกข์ “ไม่พอใจ; ความไม่พอใจ, ความเจ็บปวด, ความยากลำบาก, ความทุกข์ทน” + บ. อนล “ไม่พอเพียง, ไม่สามารถ, เป็นไปไม่ได้”

“ส่วนเนื้อมึงก็พล่าแลสยบไม้ ไหว้เทพยดาบูชาพนัสบดี . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 328)

เทพยดา “เทวดา” < ส. ทิวยดา “ความเป็นเทวดา”

“ดูกรเจ้าสบรรษดี อัมบรศรีศูศักดิ์ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 377)

อัมบร “นางฟ้า” < ส. อปฺสรสฺ, อปฺสรา “นางอัปสร”

“คำรพเจ็ดนางหนุ่มหน้า ทันโนเมื่อพระพุทธเจ้า เสด็จจรมาในโลกนี้ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 215-216)

ธรรมา, ธรรมา “มาโปรดธรรม” ปรากฏในสำนวน เสด็จธรรมาในโลกนี้ “เสด็จมาโปรดธรรมในโลกนี้” < ส. ธรมนุ “ลำดับที่ลงตัวดีแล้ว, สถาบัน, ประเพณี, กฎเกณฑ์, หน้าที่, คุณธรรม, ศีลธรรมจรรยา, ความถูกต้อง, ความยุติธรรม, กฎหมาย, งานที่ดี, ธรรมชาติ, ลักษณะ, คุณสมบัติ, คุณสมบัติที่จำเป็น”

“บพิตรมันนี่มีไชนรลักษณ์ รอยรูปยักษตัวมัน โสคใส่...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 241-242)

นรลักษณ์ “คน” < นรลักษณ “ลักษณะของคน” < บ. ส. นร “คน, สามี, วีรบุรุษ” + ส. ลักษณ “ลักษณะ”

“บพิตรพนเกล้า ข้าเหนพรหมณเฝ้าแกกมาถึง ชาวกาสิงคราชฎฎา ฯ โยโสฬร ภาหุมาวทิสุสติ ดูคำเนียรยุรยาตร พยงกัมลาคสมาดิน ฤว่าอินทณณุมิตโสค ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 146-148)

นฤมิต “บันดานให้เกิดขึ้นตามที่นึก” < ส. นิรมิต “สร้าง”

“บพิตรอันว่ามีร่อนบมิโรค ยงงนฤโคกนฤศลยฤณท้าว ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 81 บรรทัดที่ 166-167)

นฤศลย “ปราศจากความทุกข์เศร้า” < นิสฺ ฺศลย < ส. นิสฺ “ไม่มี, ออก, เข้า, ลง” + ส. ศลย “ถูกร, หอก, นาม”

“ดูกรเจ้าสบรรษดี เทพีเทพอัปสร ที่จะให้พรสืบอัน แต่สาวสวรรค์คอรคนาข จงน้อง ญาฎมาเอาหนาเจ้า ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 33 บรรทัดที่ 234-235)

ญาฎ “ผู้หญิง” < ส. ญาฎ “การรำยรำ, การแสดง”

“ในเมื่อได้เก้าสิบเอ็ดกัลปวายุวง นางก็ได้เป็นพุทธมาตานินามทยพิธี ศรีมหาเมธา
บพิตรแล ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 175-177)

นามทยพิธี “มีชื่อว่า” < นามเรย-วิธี, นามเรย-วิธี “พิธีตั้งชื่อ” < ส. นามเรย บ.
นามเรย “ตั้งตั้งชื่อ, ตั้งให้ชื่อ” + บ. ส. วิธี “พิธี”

“นี่ลภมุกตาดติโยวโร อันว่าสภาพคือนีลาณูชันเล็งงาม เป็นพรเคารพยสามสิ่งแล
ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 361-362)

นีลาณูชัน “เขียวเข้ม” < นิล อนุชน “สีป้ายตาสีเขียวเข้ม, สีป้ายตาสีดำ, สีดำ” < บ.
ส. นิล “นำเงินเข้ม, เขียวเข้ม, ดำ, คล้ำ; นิล, ชื่อต้นไม้” < บ. ส. อนุชน “สีดำ, สีป้ายตา”

“ดูกรนางพระญา อันว่าความกฤติกาแต่สองราแรกทรงพรต กำหนดว่าไขกาลบมิพัน
ไปสู่สถานตั้งฤาแลนางบมิอยู่ในธรรมอันสัตยแลมาตัดความบริคนเสียงนี้ว่าสิ้น ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 48-50)

บริคน “สัญญา, ตกลง” < ส. ปริคณน “จำนวนที่สมบูรณ์ คำที่แน่นอน, การนับ”

“อันว่านางพิทวล ลืมตนหลงตรัดปมัตภาพ มนัสดาบหนักหนา . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 267-268)

ปมัตภาพ “ภาวะที่คุมอารมณ์ของตนไม่ได้” < ปมตุต-ภาว “สภาพที่เพิกเฉยไม่ใส่ใจ”
< บ. ปมตุต “เกียจคร้าน, ไม่ใส่ใจ, เพิกเฉย” + บ. ส. ภาว “การเป็น, การเกิดขึ้น, สภาพที่เป็นอยู่,
ลักษณะโดยธรรมชาติ”

“วตุวา ครั้งทซีให้ตรัสแก้งแสดงกลประกาศ ทตุวา ก็ประสาทไสสมนัส วรมะ
ทสวเร ยงงพรพิภทบาท ผุสุสติยา แก่แก้วสุสุเศศบรรษดี ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 397-399)

ประกาศ “บอก” < ส. ประกาศ “ซึ่งส่องแสง, กระจ่าง, ชัด, เปิด, เห็นได้, ซึ่งผลิต, ฐั,
เหมือน, คล้าย; ความงาม, แสงสว่าง”

“อวยวมีชายผู้หนึ่งโจอ ผู่เกล้าโคตรสามานย แลให้ทรัพย์แต่พอประมาณแก่
พรหมณนี้ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 98-99)

ประมาณ “สมควร, นับได้” < ส. ประมาณ “การวัด, มาตรวัด, มาตรฐาน, การแผ่ออก,
ขนาด, ความยาว, ระยะทาง, น้ำหนัก, ปริมาณ, อำนาจ, กฎ, หลักฐาน, ข้อพิสูจน์”

“โอมตรศักติเสาวภาคย พิศพระมลากำยของ ฯ วนุณภาย ไสรงรองสรรพางค
ลำอองคเทพี รุกปากฤษดีเส็งเลศนี้ วราย อันประเสริฐโสภา . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 248-250)

ประเสริฐ “ดีงาม, ดีเลิศ” < ส. ประเสริฐ “สรรเสริญ, ยกย่อง”

“อันว่าพระโพธิสัตว์กรำพิงดงนี้ อันว่าทุกขอันบมิบงควร กำสวนเสวยยบปราร
มกเกอดแก่กุนัก เหตุเพราะรักพระราชกุมารทงสอง โสดแล ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 259-261)

ปรารม “ความวิตกกังวล” < ส. ปรารมุก “การเริ่มต้น, การเริ่มงาน”

ดูกรพ้พวกภิกษุ ในกาลอันทุกกลับไป อันว่าพระภูวไณยนารถ ชื่อศรีพีราชราชา
เสวยมหมามไหสวรรย อันอนรรคพิเศษ ในเมืองเชตุคร . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 110-112)

พื “เหล่า, หมู” < บ. วุส ส. วุศ “ไม้ไผ่, เชื้อสาย, ครอบครัว, ประเพณี, ชลู่ย, ลำต้น
ของต้นอ้อ”

“ดูกรเจ้าชालีเท่าว่าเว้นไว้ แต่ท้าวพระญามหากษัตราธิราช ชื่อว่าชายหือชาติเผ่า
พนนฐ และมีทรัพย์คามาครันบน้อย แลสิ่งแลร้อย แลจะให้สนองช่องใช้ชีพรามณกบมีโสดเลย
ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 103-105)

พนนฐ, พัน, พันฐ “เชื้อสาย” < บ. ส. พนฐ “ความเกี่ยวดอง, ความสัมพันธ์, ญาติ,
เพื่อน, สามี, เพื่อนห้อง, ญาติพี่น้อง”

“อันว่าผู้ฉลยวฉลาดในพนาลี ถ้องพิถิงกาจล อุกฤษ์สั้มาะกเสสุสามิ ก็ะบอก
ตำบลบมินาน . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 381-382)

พนาลี “ป่า” < ส. วนาลี “แนวป่า”

“ในเมื่อพระญาติทงหลาย บมิถวายอัญชลีแก่พระ แลทำมานะมโนนิศจลันน ภค
วาเตสอชุมาสยโไอโลกศวา อันว่าพระผู้ธรงทิพยจักษุกเหนลักษณะพระญาติ ด้วยอำนาจพระ
ชาณ ดงนััน . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 46-48)

พระ “สรรพนามบุรุษที่ 3 ใช้แทนบุคคลที่ยกย่อง, คำประกอบหน้าคำอื่นเพื่อใช้เป็น
ราชาศัพท์ หรือใช้นำหน้าคำที่ต้องการแสดงความยกย่อง” < บ. ส. วร “ดีที่สุด, สวยที่สุด, เลิศที่
สุด, ยอดเยี่ยมที่สุด, สวยที่สุด, ซึ่งเลือกอย่างดีแล้ว; สิ่งที่เลือก, ความปรารถนา, พร”

“เวอยพราหมณมิงนี้ตั้งเลวบัลดาลเนา แลหมิเอาไปยงารพระราชสงครามท่านันน.

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 142)

พระราช “คำประกอบหน้าคำอื่นเพื่อใช้เป็นราชาศัพท์” < วร-ราช “พระราชผู้ประเสริฐ” < บ. ส. วร “ประเสริฐ” + บ. ส. ราช “พระราชา”

“สุณินิ จงมาฟังสารโสดกจะตรสหาย วจนี คำอภิปรายชั่วเป้า โปราณยุติ อันควรด้วยผู้เฒ่าผู้แก่แต่เพรงมา เม แห่งกูผู้จะเจรจาหาที่ไปพายหน้า แลท่านอย่าพาลฆ่าชีเสียนี่นเจ้า”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 348-350)

พาทิ “พูด” < ส. วาทินุ “ผู้พูด”

“อันว่าพระแพศยันดรราชพระบาท ไททรงฤทธิ อิติจินตเตตวา จังจมีพิศรรกจิตร ดังนี้แลแล้ว”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 79-81)

พิศรรกจิตร “ความคิด” < วิ-อคร-จิตต “จิตที่เป็นยอद्यิง” < ส. วิ-อคร “ยอद्यิง” + บ. ส. จิตต “จิต, ใจ, หัวใจ”

“อันคือพระแพศยันดรใจกล้าง ปรดจพียงศาลสวรรค โภเมเวสุสนุตรวิฑู จงบอกทันที่ร้อน ทำทผู้ช้อนซึ่งทำทาน ทุมวิยปเถชาติ ดังฤดงไม้ พิษฎารเหลือแหล่ หนุ่มแกไกล้มรรคา สัตจขายมโนรมมู ฉายาร่มร่อน ชรอ้ออ่อนเอาใจ...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 276-277)

พิษฎาร “ซึ่งมีกึ่งกันแผ่ขยายออกไปมากมาย” < ส. วิสุตาร “การแผ่ออก, การขยายออก, สิ่งที่ขยาย, รายละเอียด, รายละเอียดเป็นข้อๆ”

“หนึ่งคือนาง ไทโรจเรื่องภิกษุณีคดี...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 200)

ไพโรจน์ “รุ่งเรือง” < ส. ไวโรจน “ซึ่งเกี่ยวข้องกับดวงอาทิตย์; ลูกของพระวิโรจน”

“อันว่าสร้อยสงวาร์เวณี รุจีรัตโรภาส อย่าได้ปราชตนซ้ำ ต่อช้วน้าอดยนต์ เท้า
ถึง อรหันตคณฤพาน . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 42 บรรทัดที่ 176-177)

เวณี “สายสร้อย” < บ. เวณี ส. เวณี “เปีย, ผมเปีย”

“สี่วินรฎฐ์วฑุมนโน จำเรอญราชฎมณฑล ศีพิพลพระบาท อนาราชฎรพระ
องค์ท่านนั้น ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 149)

มณฑล “อาณาเขต, แคว้นแคว้น” < บ. ส. มณฑล “วง, กลม; สิ่งทีกลม, วงกลม, วง
โคจร, รูปกลม, กลุ่ม, กองทหาร, ฝูงชน, ทั่วร่าง, รวงผึ้ง, หมวดหมู่ของคัมภีร์พระเวท, สุนัข”

“อันดับนั้นอันว่าพราหมณหนุ่มทั้งหลาย อันทนายมีในบ้านทุนวิษฐู เขาก็เหนอมิต
ดามีมรรยาทอันดี แลโดยใจชีพราหมณแก่นั้น”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 22-24)

มรรยาท “ความประพฤติ” < ส. มรรยาท “เครื่องหมาย, สัญลักษณ์, ขอบเขต, หลัก
เขต, ขอบสมุทร, จำกัด, ปลายทาง, จุดหมาย, กฎที่วางไว้, สัญญา, กฎ, ศีลธรรม”

“อันว่าสุบินนานูเพทแห่งเรศราชธิดา ก็มี มาตราดั่งนี้ . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 91 บรรทัดที่ 21)

มาตรา “เนื้อความ” < ส. มาตรา “เครื่องวัด, มาตรวัด, การวัด, การขยายออก, ปริมาณ, ความยาวของเวลา, ความยืดยาว, หน่วยวัดความยาว, ทำ, ลำดับ, ส่วน, องค์ประกอบ, สสาร, โลกแห่งสสาร, เงิน, ตุ่มหู, เครื่องตบแต่ง”

“พระผู้นิรทุกข์ ทกฺลฺกจากอาศน เสด็จอาคาทในคณาน ดรแล เดลีเสปาทปัสุโ
กิริย ะ มาโนวีย ดุจต่งเรียรายปายลอบงบัวบาท เหนือเกล้าญาติกรฎ อัญมมาชุนุไนที่
นัณน ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 53-56)

มูล “มาก” < บ. ส. มูล “ราก, รากฐาน, เท้า, ส่วนที่ต่ำที่สุด, ขอบฟ้า, ชั้นล่าง, การก่อ
ตั้ง, กำเนิด, แหล่งที่เกิด, การเริ่มต้น, สถานที่สำคัญ, เมืองหลวง, สิ่งดั้งเดิม, ข้อความ, เจ้าของ
กรรมสิทธิ์, กรณท์, ส่วนสำคัญ; ซึ่งมีรากฐานมาจาก, ซึ่งมีที่มาจาก, ซึ่งมาจาก”

“มหามายาอาชิตี หนึ่งคือนางศรีมหามายา ยาดานารบพิตรกดี . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 213)

ยาดา “ภรรยา” < ส. ยาดฤ “พี่หรือน้องสะใภ้”

“เขตตุครนคร ในเมืองเขตตุครนครรัตนราชธานี”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 127)

ราชธานี “เมืองหลวง” < ราช-ธานี < บ. ส. ราช “ผู้ปกครอง, กษัตริย์” + บ. ส. ธานี
“บ้าน, สถานที่ที่ใช้ตั้งถิ่นฐาน”

“พระเทพาธิราช กงปรสาทพระพร แต่บวรราชกัลญา กสวดคาถาเปนอาทิ อันมีใน
มหาแพศยันตราชาติชาฎก พระดิลกบันฑูล บรอนบูรณธรรม ถ้วนถึงพันคาถา อลังกา
ราติเรกนัณน ฯ ๔ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 242-244)

อลังการาติเรก “มากมาย, ยิ่งใหญ่” < อลงการิ อติเรก “การตบแต่งอย่างมากล้น” <
 บ. ส. อลงการ “การตบแต่ง” + บ. ส. อติเรก “ความมากล้น, ความเกินยิ่ง”

“อันว่าสองกษัตริย์กสิลา ยงมฤคธรายพนวิหาร ด้วยศฤงคารอันมากนั้นน...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
 และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 152)

สิลา “เคลื่อน, เคลื่อนที่, ไป, เดินไป” < บ. ส. สิลา “การเล่น, กีฬา, ความสนุกสนาน,
 ท่าทางที่น่ารักใคร่, ความมีเสน่ห์”

“อันว่าผู้แมนมาหนเมืองสวรรคกถวายวรวันทนกราบเกล้า เข้าท้าวหมื่นโลกธาตุ ถวาย
 กัมลาชมกุลาญชูลี ดุคดีทานท่านแล ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
 และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 95 บรรทัดที่ 163-165)

โลกธาตุ “โลก” < โลก-ธาตุ “องค์ประกอบที่รวมกันเป็นโลก” < บ. ส. โลก “โลก” +
 บ. ส. ธาตุ “ชั้น, ส่วน, องค์ประกอบ, แร่ธาตุ, โลหะ, สิ่งที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของโลกหรือภู
 เขา, รากฐาน, รากศัพท์”

“๑ อินคาถาภาสิดิ ถ้ำทุรชนชั่วชั้น สรรอินออกร้องรำคัลลย...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
 และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 233-234)

คัลลย “โคกเคี้ยว” < ส. ศลย “หัวลูกศร, หลายหอก, นาม, หอก”

“วงกตปพุตตาทิมุโขภูฐาสสิ อว่ายหน้านมัสการยงสธารที่วงกฏที่พระดาบศบพิตร
 ท้าวทสธิตอยู่นั้นน”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
 และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 161-162)

สธิต < ส. สุธิต “ซึ่งยืน, ซึ่งตั้ง, ซึ่งดำรง, ซึ่งคงอยู่”

“๑ ทูมวิยปเภชาติ คังงฤคังงไม้พิชฎารเหลือแหล่ หนุ่มแกไกล้มรรคา ๑ สัตจฉาย
มโนรมม์ ฉายาร่มร่อน ธร้อ้ออนเอาใจ ๑ สนุดานวิสมนุดาน คนโตมามมาว บให้ฝ่าวเผา
แด ๑ กิลนุดานปติคุดัน ญอดแลแท้ทวยศายย สบสัตวยากอยู่ สเบอย . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 276-279)

สเบอย “สบาย, ไม่เจ็บไข้” < บ. สบาย “เหมาะสม, ก่อให้เกิดประโยชน์, สิ่งก่อก่อให้
เกิดประโยชน์, ผลประโยชน์, ความช่วยเหลือ”

“สมาคโมโหสิ อันว่าขุนพระญาติสรหคต กลุแก่ศึกษาบทพระสรรเพชญ พุทธ
บพิตรแล. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 42 บรรทัดที่ 94-95)

สรหคต “บรรลุ” < บ. ส. สหคต “การไปพร้อมกัน”

“ทเสด็จสิงสราลสรวิทธิ ฯ นิโคธรราม ในพิจิตรนียโคธรราม. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัด 4)

สรวิทธิ “สำเร็จ” < ส. สฤทธิ “โชคที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน”

“อมุหนุโห คุกรแก้วแก่นกัณหาลลาใจจอมสวาศ ปิยาริตา อันเปนลูกรักราชท้าว
ทรงผจง. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 59-60)

สวาศ “รัก, รักใคร่” < ส. สุวาท “รสชาติ, รสชาติที่ดี, เสน่ห์”

“ด้วยผลแห่งนางสังกัลปกทำจันทรธนู บูชาพระพุทธพิพรรษนันน โสดแล ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ~

สังกัลป์ “ตั้งใจเต็มที่” < ส. สังกัลป์ “เจตน์จำนง, ความมุ่งหมาย, จุดประสงค์, ความตั้งใจ, ความต้องการ, การตัดสินใจ, ความปรารถนา”

“อันว่าพระมหาบุรุษรัตน์ ผู้อยู่ในสัตยวาที ฟังคำชี้พราหมณ์ล้อ ถัดดักภัยหยนหนายาบ กมีมนัดดาปตรดกกว่า ขึ้นแล”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 423-424)

สัตยวาที “คำจริง” < สดยวาทีนุ “ผู้พูดความจริง” < ส. สดย “จริง, แท้, แน่นอน, ใจจริง, ประสบความสำเร็จ” + ส. วาทีนุ “ซึ่งพูด, ซึ่งกล่าว, ซึ่งแสดงออก, ซึ่งประกาศ; ผู้พูด, ผู้กล่าวหา”

“บพิตรท้าวผู้ผ่านเฝ้าเจ้าเสวตรกฤษฐร ยนิเวสน์ ยงบวรปราสาทอันใด สีวิราชสุสแห่งกรุงในสี่พี่ราชพระบาทเจ้าจุมพล อุดมม อันอุดมมณฑลจักรธาเกียรณ ฯ นิเวสนโต กว่ามณเฑียรทรรจนา ในพระสุธาติเรก ฯ ราชนัน แห่งเอกกษัตริราชทงหลาย สกลชมพูทิเปิตานันอันอยู่ในสากลชมพูทวีป ฯ โหติ กมีในทวีปทงมวน ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 308-313)

สากล “ทั่ว” < บ. ส. สกล “ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ, ซึ่งมีส่วนประกอบครบทั้งหมด, ทั้งหมด, สมบูรณ์; ทุกคน, ทุกสิ่ง”

“อันว่าพระนรินทร ครันได้ยินคำราชธิดา กบ้นชาวสาธุแล . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 143-144)

“รอยรูปพราหมณ์นี้เป็นแขก รงเรกเด้าตรกาล พฤทธาจารย์ใจสาธุไสต ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 150-151)

“เราเห็นพราหมณ์งามเงื่อนพรหม มาเป็นศรมณเป็นสาธุไสต ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 209)

สาธุ “คำกล่าวเพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธา, ดี, คนดี” < บ. ส. สาธุ “ตรง, ถูกต้อง, จัดเตรียมอย่างดี, ใจดี, เชื้อฟุ้ง, เพียงพอ, มีประสิทธิภาพ, ยอดยิ่ง, ดี, คนดี, ความดี, ความถูกต้อง, ความใจดี, ฤๅษี”

“ในเมื่อไทท่ประสาท ลูกักรราชเปนนานันน ๑ เมทนีสมุปกมุปลถ แผ่นดินดานไหว
หวั่น ร้องก้องปนน ปรดิรพยทั้วแล ๑๑ ตทาสียักสิทนกั ฟพนนแมนเมืองฟ้า ๒ ฟพนนหล้า
เมืองคนโสดแล ๑ ตทาสิโลมหน้สนั ฆนลुकโลกถ้วนน้า ดินฟ้าสาธุการขึ้นชมแล ๑

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 141-145)

สาธุการ “ชื่นชม” < บ. ส. สาธุการ “คำว่า สาธุ”

“ถัดันนนารทนายก ทกเอาสองโปกดด้วยศรัทธ้า ทานแล ๑๑ ชาติกณฺหาชินาจุโก
คือชาลีล้าโลก กัณหาโยคเขาวยศพอนันน ๑๒๐๐ พุราหมณสสุทธาจิตฺโต มีนฤทยชมขึ้น ยกยื่น
ให้แก่พราหมณันน ๑๑ ปุตุตเกทามุตุตมัม สองสายใจจอมราช เวนด้วยสาธุศรัทธาท่านแล

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 134-138)

สาธุศรัทธา “ศรัทธาอันดียิ่ง” < ส. สาธุศรัทธา “ความไว้วางใจในคนดี”

“อวยวมี่ชายผู้หนึ่งโหจ ฝูงเค้าโคตรสามานย แลให้ทรัพย์แต่พอประมาณแก่
พราหมณนี้ ๑”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 98-99)

สามานย “เลวทราม, ต่ำทราม” < ส. สามานย “เท่ากัน, คล้ายกัน, เชื่อมกัน, ธรรมดา,
ทั่วไป; ความเท่ากัน, ความสมดุล, ความธรรมดา, ความทั่วไป”

“เมื่อนั้นหลังสองกษัตริย์อันคือสำลี ครั้นพราหมณตีกปรีเปนเลือดแล ๑”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 219-220)

สำลี “สำลี” < ส. ศาลุมลิตี “ต้นจิว, ต้นฝ้าย”

“พระพรเราไดโด ฯ มนโสิปิยฺ์ แลพอพิงใจเจ้าจงเสพย ฯ ดุยหฺ์ แห่งน้องผู้เปนอดิ
สิรเทพเทพี โหติ แลมีดงนํนน ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 258-260)

เสพ, เสพย “รับเอาไป” < ส. เสวย “ซึ่งมีค่าแก่การอาศัยอยู่, ซึ่งมีค่าแก่การใช้, ซึ่งควร
แก่การร่วมภิรมย์, ซึ่งติดตาม, ซึ่งคอยรับใช้, ซึ่งคอยปรนนิบัติ, รื่นเริง, พอใจ, ซึ่งช้องแหว่ด้วย; เจ้า
นาย”

“พระแพศยันดรราชฤษี มีพระเสาวณีสนองพรหมณ ดงนี้ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 360-361)

เสาวณี, เสาวนี “คำพูด” < บ. สนวนี “ฟังฟัง, ควรฟัง, นำฟัง”

“อันว่าสร้อยสงวาวเวณี ฤจิริตโรภาษ อย่าได้ปราชตนช้า ต่อช้วนหน้าอดยन्द เท้า
ถึง อรหนตดลนฤพาน. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 42 บรรทัดที่ 176-177)

อดยन्द “ช้วนิตยนิรันดร” < ส. อดยन्द “ซึ่งคงอยู่จนจบ, ซึ่งคงอยู่จนวาระสุดท้าย, ซึ่ง
ต่อเนื่อง, ซึ่งไม่สะดุด, สมบูรณ์, ซึ่งไร้ที่สิ้นสุด”

“ภูจะกล้าชวันหวมึง ก็ออกแล ๑ อานุตตปคเหตุสามิ ภูก็จะยกทำอดรรพ์ เซอ
ญพลสิกรรมการฤษุทนนน. . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 330-331)

อดรรพ์ “พิธีศักดิ์สิทธิ์” < ส. อดรว “คัมภีร์อดรรพเวท”

“สี่วินรภูฐาตมโน จำเรอญราชฎรมณทล คีทีพลพระบาท วนาราชฎรพระ
องค์ทำนํนน ฯ”

("มหาชาติคำหลวงกลอนสวด." สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 149)

อนาราชฎ "ราชฎทั้งหลาย" < อาณา-ราชฎ "ดินแดนที่อยู่ในอำนาจ" < บ.
อาณา "คำสั่ง, อำนาจ" + ส. ราชฎ "แคว้น, ดินแดน"

"สุณินิ จงมาฟังสารโศกฏจะตรสวาย วณัน คำอภิปรายชั่วเป้า โปราณยุติ อัน
ควรด้วยผู้เฒ่าผู้แก่แต่เพรงมา เม แห่งภูผู้จะเจรจาพาที่ไปพายหน้า แลท่านอย่าพาลฆ่าชีเสียนี
นเจ้า"

("มหาชาติคำหลวงกลอนสวด." สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 348-350)

อภิปราย "พูด" < ส. อภิปราย "ความตั้งใจ, ความปรารถนา, ความหมาย, ความคิด,
ความคิดเห็น, เหตุผล"

"อันว่าพระศาสดาจารย์อธิบดี มุณีนารรณายกดิกรัตนจสำแดงอรรถคาถาแก่สร
พททงหลาย ดังนี้ ฯ ๑ ฯ"

("มหาชาติคำหลวงกลอนสวด." สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 210-211)

อรรถคาถา "คำอธิบาย" < ส. อรรถคาถา "คัมภีร์ประเภทอรรถคาถา, คัมภีร์ที่ใช้
อธิบายพระไตรปิฎก"

"พระผู้ผจญเบญจกามพิษย ตั้งนฤททยเสด็จเฉพา ฯ ไปกุชรวสุส อนุเคราะห์แก่
โบชชพรพรรชธาธา ๑ อิทมมเทศน์ ยงพระเทศนามาฐร ฯ คาถาสหสสุสพติมณูชิต์ อันบริบูร
ณปรดับนิตด้วยคาถาถึงสหัสสรอักษรอรรถบเอ ฯ"

("มหาชาติคำหลวงกลอนสวด." สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 4-7)

อักษร "บท, บทประพันธ์, คาถา" < ส. อักษร "ซึ่งไม่เสื่อมสลาย; โลก, พยางค์,
พยางค์ โอม, เสียง, ตัวอักษร, เอกสาร, เทพเจ้าสูงสุด"

"อนุตรายปีสากยิธา ความอันได้จเป็นอันตาย ะ ความอันตรายยกจเป็นเกอดแล ฯ"

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 324-2-325)

อันตาย, อันตราย “อันตราย, ความไม่ปลอดภัย” < บ. ส. อนุตราย “อุปสรรค, สิ่งที่
แทรกอยู่ระหว่าง”

“แจกเหนปรตยัษ อันอัลลักษณสิบแปดแห่งร้ายพันแพง ฝูงคนในโลกนี้ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 170-171)

อัลปลักษณ “น่าเกลียด” < อรูป-ลักษณ “ลักษณะที่ไม่สำคัญ” < ส. อรูป “เล็ก,
น้อย, สั้น, ไม่สำคัญ” + ส. ลักษณ “รูปร่าง, ลักษณะ”

“พระผู้เฑทุกขกลูกจากอาศน เสด็จอาคตในคัคณาน ตรีแล . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 42 บรรทัดที่ 61-62)

อาคต “ไป” < บ. ส. อาคต “มาแล้ว”

“อวยยท้าวทจให้ริบราทลอาชญาข้าง ไครจค้ำขว่างกรรตนรอดเลอย ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 352-353)

อาชญา “อาชญา, การลงโทษ” < ส. อาชญา “คำสั่ง, อำนาจ”

“บแดบเดือดเนือความบเอื้อบอาตุรสักสิ่งโสด ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 189-190)

อาตุร “เศร้างโศก” < บ. ส. อาตุร “ซึ่งเจ็บป่วย, ซึ่งทรมาณ, ซึ่งเจ็บปวด, ซึ่งอ่อนแอ”

“อันว่าเจ้าผู้เปนอินทพรพินดาเยาโยค ปฏิคุณหาหิ จงเจ้ามาอาโกครองรับ เอ
เตทสวเร พรทนับสิบปรการ . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 291-293)

อาโศก “น้อมรับ” < บ. ส. อาโศก “การบริโภค, ความยินดี”

ดั่งฤาต่างลูกทวายอันอ่อน ฯ ชिरสมตา อันยงเร่ร่อนร้องกินนม ยูถาหิมา ะ อัน
อารมภพรดเพื่อนอญกลางเถื่อนตัวเดียว ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 289-291)

อารมภ “อยู่ตามลำพัง” < บ. ส. อารมภ “การเริ่มต้น, การริเริ่ม”

“นางนงถ้าวถนิมกาม ธรงนามเจ้าสบรรษดี ลูกสาวศรีกรุงมัทธราช ให้เปนบาทบริ
จาริกา แดนพรญาสญชยอันอุทยงเยาว์นั้น...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 115-117)

อุทย “อายุน้อย” < บ. ส. อุทย “การขึ้น, การปรากฏขึ้น, การขึ้น(ของดวงอาทิตย์),
การเริ่มต้น, การผลิต, ความสำเร็จ, ผลที่เกิดขึ้น, ผลที่ตามมา, ผลลัพธ์, ผลกำไร, ผลที่ได้รับ, ภาย
รับ”

“ทกเรียกเจ้าชาลีกุมาร ลูกสงสารสายสวาด ก็มีพระราชโองการด้วยสารพระคา
ถาดังนี้ ฯ ๒ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 87 บรรทัดที่ 114-115)

โองการ “สั่ง, คำสั่ง” < ส. โอมุการ “พยางค์ศักดิ์สิทธิ์ โอม, การเปล่งพยางค์ โอม”

“หนึ่งคือนางวิชาชา ชาทเนียเอมโอช ถวายแต่พระสโทธิสรพรเพชญ...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 214-215)

โอช “อรัย” < บ. โอชา ส. โอชสุ “พลัง, อำนาจ, ความแข็งแกร่ง, สารที่มีอยู่ในอา
หาร”

“ลูกไม้ราแรงเสพยหวาน กรอบไอชารศนั้น ฯ ตานิกณฺหะนามุหเส อ้าวันนี้รากจ
นิราชร้างผลชาติทั้งหลายเหลือเหล่านี้ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 365-367)

ไอชารศ “อรัย” < ไอชา-รศ, ไอชสุ-รศ “รศชาติแห่งสาระที่มีอยู่ในอาหาร” < บ.
ไอชา ส. ไอชสุ “พลัง, อำนาจ, ความแข็งแกร่ง, คุณค่าที่มีอยู่ในอาหาร” + บ. ส. รศ “รศ,
ชาติ”

“บพิตรอันว่าทุลีเผ่าผง อย่าติตองคโสภาษนี้ ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 344-345)

โสภาษ “งดงาม” < บ. โสภาส “ความสดใส, การปรากฏ, ซึ่งปรากฏออกมาอย่างเห็น
ได้ชัด”

2. การขยายความหมายให้กว้างออก

การขยายความหมายให้กว้างออกทำให้คำภาษาบาลี-สันสกฤตเดิมซึ่งมีความ
หมายเฉพาะเปลี่ยนไปมีความหมายที่ใช้ได้ทั่วไปมากขึ้นเมื่อนำมาใช้ในมหาชาติคำหลวง ความ
หมายใหม่ที่มีลักษณะทั่วไปมากขึ้นนี้จะไม่ระบุลักษณะเฉพาะบางประการ เช่น วัตถุที่ใช้ทำสิ่ง
นั้นๆ เพศ หรือสีเป็นต้น

ตัวอย่าง

“แลพรหมณฺนั้น ได้ทองร้อยกรساปน เปนลากด้วยเดอรชอทาน . . .”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 58 บรรทัดที่ 4-5)

กรساปน “เหรียญ” < ส. การุษาปน “เหรียญที่มีค่าเท่ากับทองคำหนัก 1 กระษ”

* มาตราชั่งน้ำหนักทองของอินเดีย 1 กระษ = 16 มาษ 1 มาษ 1/16 สุวรรณ

“มันดีสองเสมอทาศ พ่อเพียงขาดใจตายแลลูก...”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 86-87)

ทาศ, ทาษ “ทาศ” < บ. ส. ทาศ “ทาศชาย”

“เปนสาวน้อยนงโพธิ หน้าบัวโบษบุรณจันทร์ จแจมนั่นน ฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 322)

โบษ “ดอกบัว” < ส. ปุษฺกร “ดอกบัวสีน้ำเงิน, ชาม, หนึ่งซึ่งกลอง, ปลายวงของช้าง,
น้ำ, อากาศ, ท้องฟ้า, นกยาง”